

Terug: klik bovenaan in de Browser op (Vorige / Back)

NB1: Zie ook een kanttekening (2006) achteraan deze bijdrage.

NB2: VAN OSTA 1990 (Toponymie van Brasschaat) werd in literatuur en verwijzingen vervangen door de uitgave VAN OSTA 1995.

NB3: Meer gegevens over *lo*-namen vindt men in ook in: Overzicht van Noord- en Zuid-Nederlandse *lo*-namen, 2001.

Lo, looi, looien en verwanten*

(uit: *Naamkunde* 1994)

* Met dank aan K. Roelandts voor zijn bedenkingen bij een eerdere versie van dit artikel. Dank ook aan de redactieleden van *Naamkunde* voor het kritisch nalezen van de tekst.

0.0. Samen met zijn Duitse en Engelse equivalenten heeft het toponymische element *lo* in het verleden de aandacht gekregen van velen. Daardoor is het inzicht in de semantische en etymologische structuur ervan mettertijd steeds duidelijker geworden. Men lijkt het er thans over eens te zijn dat er, tenminste in het Duits en Nederlands, twee topografische termen *lo* geweest zijn, waarvan er een “verwant” is met lat. *lūcus* ‘(heilig) woud’¹ en oorspronkelijk waarschijnlijk ‘open plaats in het bos’ betekende.² Dit *lo* is later fonetisch samengevallen met een ander *lo*, dat ‘poel, moeras, drassige grond etc.’ betekende en verwant is met lat. *lacus*.³ Naast deze topografische termen is er een derde woord *lo* ‘run, gemalen boombast als looistof’ (ohd. mhd. *lō*, dt. *Lohe*, nl. *looi* etc.), dat men verbindt met gr. *λυω* (lat. *-luo*) ‘ik maak los’.⁴ Nederzettingnamen (NZ-namen) met *-lo* zouden waarschijnlijk haast uitsluitend het eerste *lo* bevatten.⁵

Toch blijven er nog onopgeloste vragen. Zo is de etymologie van het tweede en derde *lo* onzeker of onbekend en heerst er geen eensgezindheid over de eventuele etymologische identiteit van het eerste en tweede *lo* of over de precieze semantische verbanden tussen de verschillende *lo*'s. Daarom biedt de literatuur (incl. de lexicografie) omtrent *lo* een vrij verward beeld, mede omdat sommigen slechts met één *lo* rekening houden⁶ terwijl anderen er twee of meer onderscheiden. Met deze bijdrage wil ik trachten wat meer klaarheid te brengen in de *lo*-

¹ Bijv. DE VRIES 1958:62, 1991:231; STEWART 1962:12; DITMAIER 1963:190; KLEIN 1967:872; LEXER 1974:149; JOHANSSON 1975:8; GELLING 1984:198 “cognate”; GYSSELING 1984:140; KLUGE 1989:447; LAUR 1992:434.

² Bijv. DE VRIES 1971:406; GELLING 1984:198; GYSSELING 1985:4; KLUGE 1989:447; LAUR 1992:434 ‘lichte Waldung’. In de eng. literatuur beschouwt men slechts één *lo* (oe. *lēah*), dat een betekenisevolutie doormaakte. Het eng. *lea* betekent o.a. ‘weide, grasland’, maar men neemt aan dat dit een latere bet. is en dat het, mede op grond van het etymologisch als identiek beschouwde ohd. *lōh*, oorspr. ‘bos’ zal hebben betekend (OED, SMITH 1956:18, cfr. infra), volgens EKWALL (1959:292) en STEWART (1962:11-12) meer bepaald een ‘open plaats in het bos’. Zie STEWART 1962 voor beschrijving van overgang van ‘treeless area’ > ‘wood’. JOHANSSON (1975:31) vindt “evidence for the meaning wood”, maar merkt op dat een “equally strong case can be made” voor de bet. “glade or clearing” en opteert (p.33) voor vertaling door “wood, glade, woodland, pasture, field, meadow, clearing” en dgl. “as the case may be”. Bij de verklaring van samengestelde toponiemen vermeldt men gewoonlijk (bijv. Ekwall) dat de naam het element *lēah* bevat, zonder nadere semantische specificatie ‘bos’ of ‘weide’.

³ DITMAIER 1963:175; GYSSELING 1985:4 e.a.

⁴ DITMAIER 1963:190; DE VRIES 1991:234 e.a. Het dt. *Lohe* ‘gloed etc.’ blijft hier buiten beschouwing.

⁵ GYSSELING 1954a:58. Althans voor het nl.; vgl. noot 2 voor het eng.

⁶ *Lo* ‘moeras etc.’ wordt bijv. niet vermeld bij o.a. GRAFF, BENECKE, SCHAMBACH, SCHADE, OUDEMANS, STALLAERT, MW, WNT, LINDEMANS, SMITH, KLUGE, STARCK. Voor eng., zie noot 2.

problematiek. Meer bepaald wil ik een hypothese formuleren voor de etymologie van het tweede *lo* ‘moeras, drassige grond etc.’ en illustreren hoe *lo* ‘run’ en het werkwoord *looien* etymologisch en semantisch met dit *lo* in verband gebracht kunnen worden. Daarbij zal moeten blijken of dit *lo* al dan niet van *lo* (*lūcus*) gescheiden moet worden en wat de consequenties zijn voor de verklaring van *lo*-namen. Om bij de behandeling storende uitweidingen en omslachtige omschrijvingen te vermijden, wordt uitgegaan van een status questionis en worden de diverse *lo*'s verder respectievelijk kortweg *lo* ‘bos’, *lo* ‘poel’ en *lo* ‘run’ genoemd.

1. EEN STATUS QUESTIONIS

1.1. *Lo* als topografische term

Voor het toponymisch element *lo* heeft men in de loop van de jaren in essentie vier mogelijke verklaringen voorgesteld: *lo* betekent gewoon ‘plaats, streek’ (lat. *locus*), ‘hogere plaats in moerassige omgeving’, ‘een (open plaats in een) bos’ (lat. *lūcus*), ‘moeras, poel etc.’.⁷ Op te merken valt dat sommige auteurs daarbij slechts één enkel *lo* met één enkele betekenis voor ogen hadden, terwijl anderen dachten aan één *lo* met (chronologisch en/of geografisch) verschillende betekenissen en nog anderen twee *lo*'s onderscheidde, met verschillende betekenis en etymologische oorsprong.

1.1.1. *Lo* = lat. *locus*?

De nog tot in onze eeuw opduikende foute suggestie dat *lo* het lat. *locus* zou zijn, vraagt weinig commentaar. De opvatting ontstond uit of werd beïnvloed door de controverse rond het “apud Toxiandriam locum” bij Ammianus Marcellinus.⁸ WENDELINUS (1649:82) meende dat Ammianus hiermee Tessenderlo bedoelde en dat de Romeinen die naam aan hun taal aanpasten door van *lo* locus te maken.⁹ Hij werd daarin gevolgd door PAPEBROCHIVS (ca.1698:33), terwijl SCHILTERUS (1728:551), met verwijzing naar Wendelinus, *lo* zelfs gewoon door *locus* vertaalde. De opvatting dat *lo* = *locus* werd o.a. overgenomen door HOEUFFT (1816:78) en ACKER STRATINGH (1849:372), gedeeltelijk door VAN DEN BERGH (1852:302), verworpen door o.a. DE JAGER (1852:41), mogelijk geacht voor sommige PIN door BEEKMAN (1907:1105), verworpen door VANNÉRUS (1944:407), WEIJNEN (1949:72 vlg.), SCHÖNFELD (1955:155), MICHIELS (1957:94) en is thans terecht voorgoed verlaten.

1.1.2. *Lo* = ‘hoge plaats in moerassig terrein’

Ook deze opvatting zou weinig commentaar verdienen, ware het niet dat ze een taaier leven heeft geleid en nog minstens tot in de jaren tachtig enigszins heeft doorgewerkt. Ze gaat terug op een passage bij BECANUS (1569:41), die opmerkt dat *lo* in onze taal hoger gelegen plaatsen (NZ) aanduidt, voornamelijk nabij poelen of kreken, rivieren en moerassen.¹⁰ KILIAAN (1599:291), die (net zoals Becanus trouwens) de betekenis van het woord niet kende¹¹, volstond met een verwijzing naar Becanus: “loo/lo *inquit* Becanus. Locus altus adiacens

⁷ De gissing van KREGLINGER (1847:216) ‘accumulation de sable aride’, waartegen reeds POTTMEYER (1908:8-9) reageerde, kan buiten beschouwing blijven.

⁸ Voor een schets van deze controverse, met verwijzing naar diverse auteurs, zie VANNÉRUS 1944.

⁹ “Romani ad suae linguae adfinitatem omnia trahentes, ex *Loo* fecerunt *Locum*”. Volgens VANNÉRUS (1944:400) betekent *locus* hier ‘(land)streek’ omdat er anders *Toxandriae locum* zou gestaan hebben. Volgens GYSSELING (1960:20) moet men lezen *Texuandrorum locum*, is *locus* een latinisatie van *lauchus* (sic!) ‘lo’ en wordt wel Tessenderlo bedoeld. STOLTE (ibid.) betwistte dit ten stelligste.

¹⁰ “Lo enim in sermone nostro loca notat altiora, praesertim quae stagnis, torrentibus aut paludibus adiacent.” *Tessenderlo* en *Tongerlo* betekenen daarom voor Becanus respectievelijk ‘de hoogte van de Taxandriërs en van de Tongeren’ (p.41), *Westerlo* en *Oosterlo* ‘westerse hoogte, oosterse hoogte’ (p.42).

¹¹ Vgl. VAN DEN BERGH (1847:236): “Kiliaen schijnt het woord niet meer goed verstaan te hebben.”

stagnis, torrentibus aut paludibus”.¹² In de volgende eeuwen zou geregeld naar Kiliaan worden verwezen, waarbij diens schatplichtigheid aan Becanus soms¹³, maar niet altijd¹⁴ werd vermeld. Geleidelijk groeiden in de literatuur andere inzichten, maar toch werd met Becanus' omschrijving nog lang rekening gehouden¹⁵ of bleef een element ervan als een echo doorklinken, bijv. het aspect “hoger gelegen” in de latere verklaring ‘bosje op hoge zandgrond’¹⁶ of ‘(hoger gelegen) open plek in een bos’.¹⁷

Becanus' opvatting berust op een dubbel principe: enerzijds treft men *lo* aan in namen van nederzettingen die wat hoger gelegen zijn dan de omgeving, anderzijds is er de etymologie van *lo*, volgens Becanus het omgekeerde van *hol*.¹⁸ Die etymologie wordt uiteraard door niemand nog ernstig genomen, maar het NZ-argument werd later geregeld gehanteerd.¹⁹ Eerder heb ik er al op gewezen dat bij NZ-namen uit de topografie van de ermee benoemde nederzettingen weinig of niets valt af te leiden m.b.t. een appellatieve betekenis ‘hoogte’ van het grondwoord, daar bij de meeste nederzettingen zal blijken dat ze wat hoger gelegen zijn dan de omgeving.²⁰ De opvatting dat *lo* een betekenselement ‘hoogte’ zou bevatten, mag daarom, mede gezien de twijfelachtigheid van haar origine, uit de literatuur verdwijnen. Revelerend is overigens dat ze in de dt. en eng. literatuur nooit aan bod komt bij de behandeling van de equivalenten van *lo* in die talen.

1.1.3. *Lo* = *lat. lūcus*?

Al vroeg heeft men opgemerkt dat er twee woorden *lo* bestaan moeten hebben, een met de betekenis ‘bos etc.’ en een met de betekenis ‘poel etc.’²¹ Achteraf heeft men getracht ze op grond van het genus te onderscheiden, maar met weinig succes.²² Voor ADELUNG (1796:2093)

¹² Bij PAPEBROCHIUS (ca.1698:33) werd het gewoon ‘heuvel’: “vocabulum *Loo*, multis per Brabantiam pagis castrisve commune, *Collem* maioribus nostris significabat”, evenals bij ROQUEFORT (II,90): “Éminence, montagne, élévation, colline”.

¹³ SCHILTERUS (1728:551): “Kilianus ex Becano”; BUDDINGH 1844:50; BEEKMAN 1907:1094; POTTMEYER 1908:5.

¹⁴ HOEUFFT 1816:78; OUDEMANS (1873:185): “Hooge plaats, gelegen aan een meer of stilstaand water, KIL.”; JELLINGHAUS (1896:95): “Kilian sagt, ein loo (...) sei eine aus Sümpfen aufsteigende Höhe.”; TAVERNIER 1968:449. Voor STALLAERT (1891:174) is *lo* ‘bos’, maar toch verwijst hij naar Kiliaan.

¹⁵ TAVERNIER (1968:449): “De omschrijving bij Kil.: *loo, locus altus adiacens stagnis* is niet zonder bewijs van incorrectheid terzijde te schuiven, het kan altijd een secundaire locale bet. geweest zijn.” MW IV:755 en WNT VIII:2694 vermelden daarentegen Kiliaan niet.

¹⁶ GYSSELING 1954a:58, 1954b:103, 1956:97, 1959:107; 1960:26, 1983:54, 1984:140, etc.

¹⁷ GYSSELING 1985:4.

¹⁸ Volgens BECANUS (1569:42) zijn er woorden die het tegengestelde betekenen als je ze omdraait. Zo geeft *hól*, met korte vocaal, *löh*, waarin de lastige eind-aspiratie echter wegvalt en de *o* verlengd wordt. En daar *hol* ‘laagte’ betekent, moet het omgekeerde natuurlijk ‘hoogte’ betekenen!

¹⁹ BUDDINGH (1844:50-51); BEEKMAN (1906:36-41, 1907:1094-96) geeft voorbeelden om te illustreren dat veel nederzettingen met *lo*-namen, hoewel niet alle, aan Becanus' beschrijving beantwoorden; GYSSELING (1954b:103) merkte op dat *lo* in de Kempen de gewone aanduiding is “voor de op zacht glooiende (door moerassen omgeven) zandheuvels gelegen dorpen” en dat ook in het zee- en rivierkleigebied droge zandige opduikingen soms namen op *lo* dragen. Later sprak hij zich nog explicieter uit (1959:107): “In de Kempen is het zelfs zo, dat veruit de meeste dorpen namen dragen op *lo*. Zij liggen op de kruin van zachtgolvende heuvels, meestal omgeven door moerassig terrein. Gezien deze topografische omstandigheid, die ook elders zichtbaar is, moet *lo*, ouder lauha-, betekend hebben ‘bosje op hoge zandgrond’.” (ook 1960:26).

²⁰ VAN OSTA 1992:95. Opvallend is ook hier weer de verwarring toponiem/appellatief: uit het feit dat *lo* optreedt in **namen** (zonder lexicale betekenis) van hoger gelegen NZ (Becanus) leidt men ten onrechte (bijv. Papebrochius, Roquefort e.a.) af dat *lo* ‘hoger gelegen NZ’ moet hebben betekend. Vgl. ook 1.1.3.2. en noot 33.

²¹ Reeds ADELUNG 1796:2093.

²² ADELUNG kende alleen het n. *das Loh*; bij GRAFF 1836:127 is het m.; VAN DEN BERGH 1847:235, 1852:302 *lo* n.; BENECKE 1854:1041 *lô(ch)* ‘bos’ m.n.; SCHAMBACH 1858:125 nd. *lô* m. & n.; SCHMELLER 1872:1465 *das, der Loh* ‘bos’, *die Loh* ‘moeras etc.’, vaak moeilijk van elkaar te onderscheiden (ibid.1466); SCHADE 1872:568 m. & n.; SCHILLER 1876:709 genus “wechselnd zwischen neutr. u. fem.”; GRIMM 1885:1127 m.n. ‘bos’, f. ‘moeras’; JELLINGHAUS 1896:95 n. ‘bos’, f. ‘moeras’; MW IV:755 f. & n.; LEITHÄUSER 1901:221 m.n. ‘bos’ te onderscheiden van f. ‘Sumpfwiese etc.’, ook BEEKMAN 1907:1094, WEIGAND 1910:81, DITTMAYER 1963:190, HESSMANN 1972:327; MW XI(1941):341 *lo* ‘bos’ f. & n.; WEIJNEN 1949:76 *lo* ‘bos’ f. & n., ‘moeras’ f.; GYSSELING

was *lo* in eerste instantie ‘moeras etc.’, maar een ander, “jetzt ausser einigen eigenthümlichen Nahmen veraltetes Wort”, betekende volgens hem destijds (“ehedem”) een ‘Wald, einen Hain’.²³ Hij illustreert dat met een citaat uit Walther von der Vogelweide (*Sumer mache uns aber fro / Du zierest anger un(de) lo*) en oppert dat het woord met lat. *lūcus* bij *Laub* of ook *Laube* schijnt te behoren. GRAFF (1836:127-128) vond *lōch* geglost als *lūcus* (of omgekeerd) en vroeg zich af: “Ist es das lat. *lūcus*?”. Vanaf dan geraakte de opvatting *lo* = *lucus* = *bos* in de literatuur stevig ingeburgerd, zij het voornamelijk door consecutieve verwijzing van auteurs naar hun voorgangers.²⁴ Soms wordt daarbij *lo* gewoon gelijkgesteld met *lucus*²⁵, maar meestal is men genuanceerder en stelt men dat het er etymologisch mee “verwant” is.²⁶

Voor de visie dat *lo* oorspronkelijk ‘(open plek in het) bos’ moet hebben betekend, heeft men in de loop der jaren diverse argumenten aangehaald:

1. het treedt op in omschrijvingen met “*nemus*” of “*silva*” (*in silva quae dicitur ...*)
2. het wordt verbonden met *lūcus* in glossen (Graff)
3. het treedt blijkbaar appellatiefisch als ‘bos’ op in mhd. teksten
4. in dt. dialecten was het appellatiefisch bekend als ‘bos’

1954a:58 twee woorden samengevallen, ‘bos’ n. (< *lauha-* n.), ‘moeras’ f. (< *lauthô-* f.), ook 1954b:103, 1985:4 e.a.; SCHÖNFELD 1955 ‘bos’ f. & n., ‘moeras’ f.; DE VRIES 1961:361 ono. f.; oe. *lēah*: m.f. voor BOSWORTH 1882:624, SMITH 1956:18, JOHANSSON 1975:11 (met bespreking van relatieve frequentie; de “Genusdoppelheit” bestond al vroeg-oe., DIETZ 1978:44), *lea* n. voor KLEIN 1967. Uit MICHIELS (1957:108) blijkt dat in O- en W-Vlaanderen de drie genera dooreen gebruikt worden en dat eenzelfde toponiem soms op verschillende tijdstippen met een verschillend genus optreedt (met vb.). Ook in het dt. zijn ze moeilijk te onderscheiden (LAUR 1992:434).

²³ De eerste die, bij mijn weten, *lo* met ‘bos’ gelijkstelde, evenwel zonder motivering en zonder verband te leggen met *lūcus*, was WENDELINUS (1649:77): “*Leu enim, siue Loo, vetere nostrâ linguâ nemus & silva est*” en “*Loo enim Silua est*” (1649:82). Vrijwel zeker noemt hij *lo* ‘bos’ op grond van omschrijvingen zoals “in silva quae dicitur Hornlo” etc. Dat hij de appellatieve betekenis van *lo* zou gekend hebben, is uitgesloten. Zelfs Kiliaan kende ze niet en moest verwijzen naar de speculatie van Becanus (die ze evenmin kende), terwijl in de oudere lexicografie het lat. *lūcus* niet door *lo* vertaald wordt, wat men toch zou verwachten indien de betekenis nog bekend was (bijv. SERVILIUS 1546:127 *lucus* ‘een bosch oft wout dat eenigen god ter eeren toegewijet is’; JUNIUS 1597:241 *Lucus* ‘Heylich bosch’). Zelfs FOLCUINUS (10de eeuw) kende het niet en dacht blijkbaar aan *loove* en *lover* bij zijn “etymologie” van *Lobbes*: er stroomt daar een beekje dat *Laubacum* heet en volgens sommigen zou dit zijn naam aan de plaats gegeven hebben, maar het omgekeerde zal gebeurd zijn volgens Folcuinus; immers, de beek liep door een begroeid dal en werd zo genoemd omdat de koning, wanneer hij op jacht was, zich daar, om de warmte van de zon te temperen, een beschaduwde plek placht te laten maken, die men *lobia* noemt. De naam in de volkstaal (*Lobach*) schijnt dat volgens Folcuinus te bevestigen, want *lo* noemt men in die volkstaal de “overschaduwing der bossen” en *bach* ‘beek’ en de samenvoeging daarvan levert ‘de beek van de overschaduwde plaats’ (MIGNE 1969:548: In quo loco rivulus delabitur in Sambram, quem Laubacum vocant (...) eo quod rex pergens venatum, ibi sibi fieri jusserat obumbraculum ad temperandum solis aestum, quod lobiam vocant - inde putant locum dictum nomine permanente, rivulumque a loco, non locum a rivulo nomen traxisse; quod videtur magis verisimile esse. Teutones hoc astipulare videntur. Nam locus ille eorum lingua Lobach dicitur; et lo quidem vocant obumbrationem nemorum, bach autem rivum; quae duo si componantur, faciunt: obumbraculi rivum.). Vgl. KILIAAN 293 *looue* ‘Umbraculum frondium’ en *looue* ‘Proiecta, ..., pergula, vulgo lobia’.

²⁴ WILLEMS (1845:294) *lo* ‘bois, lucus (au moins en Flandre)’, verworpen door KREGLINGER (1847:216) o.a. op grond van att. 1344, *der hoeven lands liggende in de loe*, waartegen POTTMEYER 1908:8; ook verworpen door BUDDINGH (1852:47), waartegen scherp DE JAGER 1854:497-498. VAN DEN BERGH (1847:235) *lucus*, op grond van “*silva quae dicitur Hornlo*” etc.; BENECKE 1854:1041; SCHMELLER 1872:1465; SCHADE 1872:568; SCHILLER 1876:709; GRIMM 1885:1127; JELLINGHAUS 1896:95; CLAERHOUT 1897:364; MW IV:755; NGN I,1885; LEITHÄUSER 1901:221; BEEKMAN 1906, 1907:1092; WNT VIII:2694; POTTMEYER 1908:6; SKEAT 1910:333; DE VRIES 1935:265-266; GYSSELING 1945:11-12; WEIJNEN 1949:76; SCHWARZ 1950:177; SCHÖNFELD 1955:155; SMITH 1956:19; DE VRIES 1958:62, 1961:361, 1971:406; DITMAIER 1963:190; KLEIN 1967:872; TAVERNIER 1968:448; LEXER 1974:1949; GYSSELING 1984:140, 1985:4; KLUGE 1989:447; LAUR 1992:434.

²⁵ Cfr. noot 24 WILLEMS, JELLINGHAUS.

²⁶ HELSEN 1955:38; SCHNETZ in MICHIELS 1957; TAVERNIER 1968:448; KLUGE 1989:447, of “hoort bij” (WNT VIII:2694; LEXER 1974:1949; DITMAIER 1963:190; LAUR 1992:434), “te verbinden is met” (DE VRIES 1935:266), “samenhangt met” (DE VRIES 1958:62). Ook eng. *lea* wordt verwant (“cognate”) met dt. *Loh* en lat. *lūcus* genoemd (SKEAT 1910:333, SMITH 1956:19, KLEIN 1967:872, GELLING 1984:198).

5. het hoort etymologisch bij lat. *lūcus*.

Zoals uit een kort kritisch overzicht mag blijken, levert geen van die argumenten op zich onomstotelijk bewijsmateriaal, maar gezamenlijk wijzen ze er wel op dat *lo*, indien niet oorspronkelijk, dan toch in een bepaald stadium van de semantische evolutie '(open plek in het) bos' moet hebben betekend.

1.1.3.1. Het vaakst aangehaalde en als dwingend beschouwde argument is dat van de omschrijvingen. Het werd reeds onverbloemd uitgesproken door VAN DEN BERGH²⁷, maar men vindt het ook later duidelijk verwoord, bijv.: “De bet. van *lo* ‘bos’, is verzekerd door omschrijvingen met *nemus (in nemo (sic) quod dicitur Lo)* (...) of *silva (ad silvam que vocatur Dierlo)* (...)”²⁸, of: “De betekenis ‘bos’ is herhaaldelijk geattesteerd, bijv. 1127 *in nemore quod dicitur Lo*, een bos tussen Sint-Omaars en Longuenesse.”²⁹ Men vindt dergelijke attestaties als bewijs aangehaald bij VAN DEN BERGH en vele anderen.³⁰ Behalve in zulke omschrijvingen heeft men ook een argument voor ‘bos’ gevonden in het feit dat zoveel *lo*-toponiemen als eerste lid een boomnaam hebben.

Dit laatste argument weegt niet erg zwaar, daar blijkt dat voor het eerste lid zowat alles in aanmerking kan komen, bijv. PsN, dieren, plantengroei, grootte, uitzicht etc.³¹ Maar ook het argument van de omschrijvingen is, zoals al eerder opgemerkt³², minder stevig dan het lijkt. Strikt genomen, kan men uit dergelijke att. immers alleen aflezen dat *lo* vaak optreedt in

²⁷ VAN DEN BERGH (1847:235): *lo* hoort bij lat. *lūcus*, “want de charters gebruiken dien uitgang (NB -lo) waar bosschen of dorpen in boschrijke streken vermeld worden”.

²⁸ TAVERNIER 1968:448.

²⁹ GYSSELING 1984:140. Ook LINDEMANS (1924:25): “*Loo* verschijnt in middeleeuwsche teksten met de beteekenis van ‘bosch’; er kan geen twijfel bestaan daaromtrent (cfr. het Loo bij Leuven, het Saverterloo)”.

³⁰ VAN DEN BERGH (1847:235): *801 silva quae dicitur Braclog*, *855 villa quae dicitur Niutlo*, *silva quae dicitur Hornlo*, *saltus qui dicitur Vunnilo*, SCHILLER (1876:709): *1370 in dat holt bouen Bredenbeke*, *dat dat brede lo hed*, STALLAERT (1891:174): *1127 in nemori quod dicitur Lo*, *1230 quod fundus nemoris illius prope Lovanium*, *qui vulgo dicitur Loe*, MW (IV:755): *Niemandt en sal uijt den loe houwen dan tot nootwegen*, NGN (I,1885:156): *855 in illis silvis quae dicuntur Burlo*, *Dabbonlo*, *Wardlo*, *Orclo*, *Legurlo et in Ottarloun et in Langlo*; *in silva quae dicitur Hornlo*; *in saltu qui dicitur Wunnilo*; ook: *Niemand zal hout hakken uit het Hout geheeten t'Loe onder Steenwyk*, BEEKMAN (1907:1092): att. uit NGN e.a., POTTMEYER (1908:6-7): att. uit NGN en *1125 medietatem sylvae quae Emeloe dicitur*, *1140 silva mea de Loe*, *juxta Lovanium*, *1142 in nemore de Bethlo*, MW (XI:342): att. uit NGN, SMITH (1956:19): *cum silva campisque ad eam jacentibus quae Earneleia dicitur*, DITTMAYER (1963:189): *948 ad siluam que uocatur Dierlo*, *1117 silva Grimersloh*; JOHANSSON (1975:31): *circa silvam quae vocatur Stercanlei* e.a.. Op te merken valt dat het bij vele van deze att. gaat om latere kopieën; de juiste grafie van de PIN doet in deze context echter weinig terzake. In de att. uit MW IV is *loe* misschien appellatief (vgl. evenwel de att. in NGN “Niemand...”), evenals in 1442 *van den wech*, *die van Wouter Moeys oploept te Krayloy wert aen den wech toe*, *die uut den loe loept tegen Koekenberch op*, *ende dien wech*, *die voirt tegen Aerntgynsberch opgaet* (Med.Nk. 33,1957:1; met dank aan R. Rentenaar, die mij op dit citaat attent maakte). Een appellatieve betekenis van *lo* blijkt echter niet uit dit laatste citaat.

³¹ Bijv. LEITHÄUSER (1901:222) noemt: benoeming naar ouderdom, grootte, ligging, uitzicht, omgeving, plantengroei en bosbedrijf, dieren, PsN; SMITH (1956:20-22): adj. verwijzend naar “location, shape, appearance, soil or other features”, boomnamen, woorden voor andere soorten wilde vegetatie, woorden voor cultuurgewassen, woorden die “staak” betekenen, woorden die op rooiing wijzen, woorden die wijzen op gebruik of verband met religie, woorden die de grondsoort aanduiden, namen van wilde dieren, namen van huisdieren, topografische elementen, PsN, namen van andere lokale objecten of kenmerken die de richting aanduiden, bezitsaanduiding, patronymica op -inga. JOHANSSON (1975:16-27) onderscheidt zelfs 19 categorieën. Overigens mag het aandeel van boomnamen niet worden overdreven. Bij EKWALL (1959) worden meer dan 650 *ley*-namen uit *lāh* verklaard, maar slechts 28 hebben een boomnaam als eerste lid (minder dan 5%), tegenover 241 met PsN en 386 met ander of onzeker eerste lid. Bomen die voorkomen: 6 x eik, 6 x wilg, 3 x berk, 3 x olm, 2 x bergiepe, 2 x esp, 2 x appel-, 1 x pereboom, 1 x es, 1 x hazelaar, 1 x taxus. JOHANSSON (1975:28) vond dat een gelijkaardig percentage (35%) van zijn NZ-namen (geattesteerd vóór 1066) een PsN bevatten. Als boom (in 707 NZ- en veldnamen) treft hij 14 x eik, 6 x wilg, 6 x hazelaar, 3 x esdoorn, 2 x es, esp, berk, olm, notelaar, 1 x linde, den.

³² Zie noot 20.

namen van bossen en daaruit hoeft niet te volgen dat *lo* appellatief ‘bos’ zou betekenen³³, laat staan oorspronkelijk zou hebben betekend. Bovendien worden *lo*-namen ook anders omschreven, bijv. *805 campus armentorum, id est Hridhra Leah*³⁴, *1260 in campo qui dicitur in Lo*³⁵, *1311 usque ad obstaculum dictum Terloe*³⁶, *1347 in agro dicto Lo*³⁷, en ook dergelijke omschrijvingen zijn wel eens als argument gebruikt, maar dan ter ondersteuning van de opvatting dat oe. *lēah* primair ‘treeless area’ betekent.³⁸ Verder maakt het frequente optreden van het simplex een appellatieve betekenis ‘bos’ veeleer onwaarschijnlijk: de naam is dan immers te weinig specifiek (*een bos genaamd het bos*); een dergelijke naamgeving mag men verwachten in een streek waar bossen zeldzaam zijn, maar niet in (vroeger) bosrijke streken, waar *lo*-namen net wél frequent zijn volgens de voorstanders van *lo* ‘bos’.³⁹ *Lo* zal dus aanvankelijk een meer specifiek gegeven hebben aangeduid, bijv. een bepaald soort bos of (zoals thans ook wordt aangenomen) een open plek in het bos.

1.1.3.2. De waarde van de door Graff vermelde en in de 19de eeuw ingezamelde mhd. glossen kan ik niet beoordelen. Zelfs indien het om “bona fide” glossen gaat⁴⁰, kan men er alleen maar uit afleiden dat ofwel *lo* in de middeleeuwen *lūcus* betekende, ofwel dat de glossator dat meende (bijv. op grond van zijn vertrouwdheid met omschrijvingen zoals “*silva quae dicitur ...*”), ofwel dat de glossator in zijn leefwereld vertrouwd was met *lo* als bos**benaming**, maar uit geen van die drie mogelijkheden hoeft te volgen dat ‘bos’ de oorspronkelijke betekenis van *lo* was. FOLCUINUS (10de eeuw) kende die betekenis in ieder geval niet (cfr. noot 23). Bovendien staat de precieze betekenis van lat. *lūcus* zelf niet vast.

1.1.3.3. In het nl. is *lo* uitsluitend een toponymisch woord, wat onderzoek naar de betekenissen uiterst moeilijk maakt. In het dt. is het wel als appellatief geattesteerd (mhd.) en heeft men gemeend de betekenis ‘bos’ uit de context te kunnen aflezen. ADELUNG (1796:2093) deed dat aan de hand van een vers bij Walther von der Vogelweide:

- (1) *Sumer mache uns aber fro*
Du zierest anger unde lo

BENECKE (1854:1041) biedt, behalve hetzelfde citaat, nog:

- (2) *Dû soltest fliegen hôhe*

³³ Men vgl. de duizenden att. in de zin van “een akker gnd. bos”, “een bos gnd. heide”, “een heide gnd. horst” etc., waaruit men geenszins zal afleiden dat *akker*, *bos*, *heide*, respect. ‘bos, heide, horst’ betekenen.

³⁴ BOSWORTH 1882:624; NGN I,1885:156; SMITH 1956:18; JOHANSSON 1975:31.

³⁵ DITTMAYER 1963:190.

³⁶ HELSEN 1955:38.

³⁷ NAUMANN 1972:31; andere vb. in JOHANSSON 1975:31.

³⁸ De weergave van *lēah* door *campus* toont volgens STEWART (1962:11) aan dat “a leah was ordinarily considered to be treeless”. Daar dieren vroeger ook wel in bossen weidden (of bossen tot weiden werden omgevormd met behoud van de naam) kan echter de naam *Hridhra leah* evengoed ‘Runderwei’, ‘Runderveld’ als ‘Runderbos’ zijn (vgl. te Brasschaat: *Koebos* en *Peerdsbos*, waarin hier wel degelijk ‘paard’, VAN OSTA 1995 s.v.). Ook JOHANSSON (1975:31) vindt voor de bet. ‘glade, clearing’ (< > wood) een argument in att. zoals: *Aclea, id est 'in campulo quercus', usque ad medium prati de medlege*.

³⁹ Reeds STEWART (1962:12 vlg.) heeft getracht aan te tonen dat de associatie van *lēah* met voorheen bosrijke streken een sterk argument is tegen ‘bos’ als “common meaning”.

⁴⁰ Bijv. interpolaties door middeleeuwse hand in authentieke lat. hss. en die niet berusten op een etymologische gissing van de glossator. De bron aanduiding bij Graff is niet altijd duidelijk, maar bij minstens twee van de vijf bronnen blijkt het om uitgegeven teksten te gaan; twee zijn van de 12de, twee van de 10de, een van de 9de eeuw; bij een bron vermeldt Graff dat ze lat. glossen bevat, door verschillende hand aan de tekst toegevoegd; een andere is een “mit Bemerkungen und Erläuterungen unterbrochene Uebersetzung”. Wie in lat. teksten een woord glose, gaf het volkstaal-equivalent dat in de zin paste of de betekenis verduidelijkte en vaak waren het vertalingen “naar den zin”, waarbij soms gedeeltelijk vertaald werd (bijv. interponere *tosgen*, waarbij *setten* ontbreekt, consiliari *raet*, subst. i.p.v. ww.) of het hele zinsverband (bijv. *arabilis winleke lant*, *eques te orse*) werd weergegeven (BUITENRUST HETTEMA 1914:35-38). Soms is de vertaling niet letterlijk te nemen, bijv. omdat de vertaler een woord uit zijn eigen omgeving ter verduidelijking inlaste, zoals de naam van een inheems dier om een uitheems dier weer te geven (ibid.44). Het lijkt daarom aannemelijk dat de glossator zich soms ook heeft laten leiden door etymologische overwegingen.

- über welde und über lôhe*
- (3) *Dô sî den abent spâte gie suochen
kelber in dem lôhe*
- (4) *Aquilo der warf sî verre in einen lôch*
- (5) *Apollo was ein birsære durch lôch, durch wâlde und durch zîl*
- (6) *bluomen in dem lôhe*

SCHMELLER (1872:1465) geeft behalve (1), (2), (3), (4) nog:

- (7) *Gên lôhen von dem walde rât ich dir dar durch suochen*

Uit deze attestaties kan men niet met zekerheid de betekenis (laat staan de oorspronkelijke betekenis) ‘bos’ aflezen: sommige (3,4,6) bieden helemaal geen houvast, andere (2,5) wijzen door combinatie met *wald* precies veeleer op een andere betekenis.⁴¹

1.1.3.4. Uit 19de-eeuwse dialectinzamelingen in Duitsland zou blijken dat *das/der Loh* lokaal nog bekend was als bair. ‘Busch, Gebüsch, Hain, Wald’, tirol. ‘busch, hain, wald zwischen feldern’, hessisch ‘hain, kleines gehölz, buschwerk, welches einzeln mitten im angebauten felde liegt’, gött. ‘niedriges holz, ein gebüsch von geringem umfange’, lippesch ‘abgesondertes gehölz, hain’, waldecks ‘walddistrict, buschwerk’.⁴²

Men kan zich afvragen in hoever de informanten appellatief en toponiem verward hebben. ADELUNG (1796) kende in ieder geval die betekenis niet, SCHAMBACH vermeldt bij het nd. *lô* “Fast nur als Localname” (en biedt alleen toponiemen als illustratie) en SCHMELLER stelt: “Als Appellativum veraltend, ist das Wort Lôh (...) heutzutage mehr als Eigenname von Wäldern und Waldparzellen oder Orten, wo ehemals solche gestanden, gebräuchlich.”⁴³

1.1.3.5. Voor het WNT is ‘bos’ de oorspronkelijke betekenis van *lo*, “wegens de herkomst van het woord”, nl. bij lat. *lūcus*.⁴⁴ Meer bepaald moet volgens DE VRIES (1935:266, 1958:62) en WEIJNEN (1949:76) daarom de grondbetekenis ‘open plek in het bos’ zijn, een opvatting die GYSSELING (tegenover zijn vroegere opvatting ‘bosje op hoge zandgrond’) sinds 1984 ook voorstaat: “Blijkens de etymologie (cf. bijv. Grieks leukos ‘helder’, Latijn *lūx* ‘licht’, Gotisch *liuhath* ‘licht’) (...) dient als oorspronkelijke betekenis echter veeleer ‘open plek in het bos’ aangenomen te worden.”⁴⁵ Hoewel uit klassieke lat. teksten niet blijkt dat *lūcus* een ‘open bos’, laat staan een ‘open plek in het bos’ aanduidde⁴⁶ en SKEAT bij lat. *lūcus* ‘grove, glade,

⁴¹ Nr. (1) komt uit een gedicht waarin Walther von der Vogelweide (als “Spielerei”) alle 7 regels van elke strofe laat eindigen op dezelfde klank, respect. â, ê, î, ô, û. De vierde strofe luidt:

*ê danne ich lange lebt alsô,
den krebz wolt ich ê ezzen rô.
sumer, mache uns aber frô!
dû zierest anger unde lô:
mit den bluomen spielt ich dô,
mîn herze swebt in sunnen hô:
daz jaget der winter in een strô.*

Lo werd hier om het rijm gekozen en hoeft niet ‘bos’ te betekenen. De verwijzing naar bloemen maakt dat veeleer onwaarschijnlijk. Voor volledige tekst, zie bijv.: Walther von der Vogelweide, Gedichte, uitg. P. Wapnewski, Frankfurt, 1962 (Fischer Bücherei, Exempla Classica nr.48), p.62.

⁴² SCHMELLER 1872:1465; GRIMM 1885:1127; SCHAMBACH 1858:125. Vgl. MÜLLER 1941:528 ‘niedriges Gebüsch, Sumpfgewächs, meist in FIN.’ Vgl. ook TRIER (1952:116-117): “dass *Loh* ein kleineres Gehölz ist, das buschartig mit niedrigerem strauchartigem Baumwuchs bedeckt ist, mit Vorliebe zwischen Feldern sich hinzieht”.

⁴³ Vgl. OED s. *lea* ‘meadow etc.’: “After OE. chiefly found (exc. where it is the proper name of a particular piece of ground) in poetical or rhetorical use.”

⁴⁴ WNT VIII:2694.

⁴⁵ GYSSELING 1984:140; ook 1985:4. Eveneens STEWART 1962:12.

⁴⁶ JUNIUS (1597:241) spreekt zelfs van “densa intactis arboribus silva”. De overtuiging dat *lūcus* veeleer een dicht bos is, blijkt ook uit de poging tot etymologie van lat. *lūcus* (“*lucus a non lucendo*” en “*quod non luceat*”) door SERVIUS (ca.400 na C.) in zijn commentaar op Vergilius (1613:374,470). Bij att. uit Vergilius’ Aeneis (*Lucus in urbe fuit media, laetissimus umbrae*, I,441, *nulli certa domus; lucis habitamus opacis riparumque toros et prata recentia rivis incolimus*, VI,673) merkt SERVIUS (1613:470) op dat bij Vergilius *lucus* steeds met religie verbonden is (> ‘heilig bos’), *Nam in ipsi habitant manes piorum, qui lares viales sunt* (707). ISIDORUS (6e eeuw), in zijn “Etymologiarum” (LINDSAY 1911), gaf dezelfde etymologie: (I,37,24) *Antiphrasis est sermo e contrario intellegendus,*

open space in a wood' een vraagteken plaatst⁴⁷, brengt men *lūcus* (en *lo*) thans inderdaad etymologisch onder bij de wortel **louk/*leuk* 'licht zijn'⁴⁸, met de betekenis "clairière" en horend bij de groep van *lux*.⁴⁹ Een IE **loukos* kon daarbij lat. *lūcus* (< **loucos*) opleveren en ogm. **lauhaz* > **lauha*, waaruit ohd. *lôh*, oe. *lēah*, nl. *lō* etc. konden voortvloeien. Indien die etymologie correct is, dan zal men voor de oorspronkelijke betekenis in de richting van 'open plek' moeten denken.⁵⁰

1.1.4. *Lo* = 'moeras, drassige grond etc.'?

ADELUNG (1796:2093) kende *das Loh* (in Nedersaksen ook *der Loh*) als 'Morast, sumpfige Gegend', vanwaar ook *der Lohboden* 'sumpfiger Boden, Torfboden'. SCHMELLER (1872:1466) vermeldt echter *die Lôh* als 'sumpfige Stelle im Boden; Sumpfwiese', toegevend dat vaak niet uit te maken is of het met deze betekenis of met die van 'bos' (bij hem: *der/das Loh*) genomen moet worden, en dat de twee woorden dooreengelopen kunnen zijn, bijv. ter aanduiding van een stuk "unbebaut liegenden Grundes". SCHILLER (1876:709-710) noemt *lo* ook 'Waldwiese, Waldaue' en 'eine sumpfige, bornichte Stelle, ein grüner Platz' en vergelijkt o.a. met ags. *leag* "'Wiese, grasige Wiese'. Bij GRIMM (1885:1128) is die *Loh* "sumpfwiese, sumpfige Stelle", dat hij o.a. aantreft als *lo* "'labina, palus', *lau* 'idem' en Kärntnisch *laue* 'kleine lache, wie sie sich namentlich an den ufern eines baches oder flusses bildet'. Hij vermeldt dat in het Fichtelgebirge "teiche und sumpfe" lokaal *lohen* genoemd worden en geeft voor mhd. *lâ* een citaat uit Erec:

sie funden guote beize dâ

beide bäche unde lâ

lâgen antvoegele vol

(bij BENECKE 1854:1041: beche unde lô).

Bij JELLINGHAUS (1896:95) treft men het als *loh* en *lau* ("ein Tümpel in der deepen lau") en WEIGAND (1910:81) vermeldt bij het feminiene *Loh* 'nasse, sumpfige Bodenstelle; Sumpfwiese': ca. 1480 *lau* 'Sumpf, Sumpfboden', 1453 *lou*, mhd. *lâ* 'Lache, Sumpfwiese'.

In het Egerland is volgens SCHWARZ (1950:268) *die Loh* een frequente "Flurname" voor oorspronkelijk moerassige plaatsen. BACH (1953:297) stelt mhd. *lā* f. 'Lache, Sumpf(wiese)' gelijk met *die Loh* 'sumpfige Stelle' en bair. *lag(e)* 'sumpfige Wiesengründe', pomm. *lau*. DITTMAYER (1963:180) vermeldt *lau*, mhd. *lâ*, mnd. *lô* 'Lache, Sumpf, Sumpfwiese, Flusswiese', bij lat. *lacus*, als variant van *die Loh*; vgl. LEXER (1974:1806): *lâ* f.: *dâ er in einer lâ antvogel weste ligen; ein lagken oder lô*. Het feminiene *Lohe* 'sumpfige Stelle' hoort volgens LAUR (1992:434) bij *Lauge* en is vaak moeilijk te onderscheiden van *Lohe* 'bos', omdat dit ook als femininum optreedt. Plaatselijk (Bremen) treedt het element op als *loge* (SCHILLER 1876:710) en (NW-Duitsland) *lage* (cfr. infra).

In de nl. toponymische literatuur komt dit *lo* weinig aan bod. Nochtans duiden *lo*-namen

ut 'lucus', quia caret lucem per nimiam nemorum umbram (antifrase is een woord dat vanuit het tegenovergestelde begrepen moet worden, zoals 'lucus' omdat het licht er niet doordringt wegens de overvloedige schaduw van de bossen); (XIV,8,30) *Lucus est locus densis arboribus septus, solo lucem detrahens*; (XVII,6,7) *Lucus est densitas arborum solo lucem detrahens, tropo antiphraasi, eo quod non luceat*. Isidorus acht het ook mogelijk dat het *lucus* genoemd werd omdat het van alle zijden verlicht werd door fakkels en kaarsen die ter plaatse werden ontstoken voor de religie en cultus van de heidenen (*Potest et a conclucendo crebris luminibus dici, quae ibi propter religionem gentilium cultumque fiebant*, XVI,8,30; *sive a luce, quod in eo lucebant funalia vel cerei propter nemorum tenebras*, XVII,6,7). Voor hem is *silva* een laag, dicht bos, *nemus* een hoog en heilig bos (genoemd naar de goden, *numines*, voor wie er afgodsbeelden werden opgericht), *lucus* een donker bos (XVII,6,7).

⁴⁷ SKEAT 1910:333.

⁴⁸ DE VRIES 1935:266, 1958:62, 1971:406; JOHANSSON 1975:8.

⁴⁹ ERNOUT 1959:368; POKORNY 687 *leuk-*, *louko-*, *luko-*; TRIER 1952:114, 124-125 **leuq-*, **louq-*.

⁵⁰ TAVERNIER (1968:449) stipt wel aan dat een dgl. betekenis bij namen als *Boek-lo* niet goed uitkomt, daar de beuk geen onderwas verdraagt en steeds een open bos maakt, maar dgl. namen hoeven niet met *lo* in zijn oorspronkelijke betekenis gevormd te zijn.

vaak (oorspr.) moerassige gronden aan⁵¹ en opteerde DE FLOU formeel voor ‘moeras’: “*Loo*, altijd en overal broekland, watermeersch. Soms werd er schaarhout in gekweekt, ook wel eens een boombosch aangelegd. Vandaar de meening loo = bosch.”⁵² WEIJNEN achtte de betekenis ‘poel etc.’ een secundaire evolutie van hetzelfde woord, daar de open plek in het bos (*lūcus*) vaak een ven of moerassig gedeelte zal zijn, zodat *lo* de betekenis van moeras kon aannemen.⁵³ Voor LINDEMANS was *lo* een aanduiding van gronden “die vroeger een met heesters en bomen bewassen, drassige wildernis waren”.⁵⁴ Volgens GYSSELING bevatten dorpsnamen waarschijnlijk bijna uitsluitend *lo* ‘bos’, terwijl *lo* ‘moeras’ een benaming is voor meersen⁵⁵, een ‘aanduiding van drassige gronden’.⁵⁶ TAVERNIER (1968:448) vermeldt alleen *lo* ‘bos’, evenals KÜNZEL 1989:230.

Behalve door SCHILLER (1876:710), die het vermeldt bij *lo* ‘moeras’, wordt het eng. *lea*, oe. *lēah* etc. m.+f. bij *lo* ‘bos’ ondergebracht⁵⁷, daar (op grond van het groot aantal PIN in voorheen bosrijke streken, boomnamen als eerste lid, verwantschap met ohd. *lōh* etc.) verondersteld wordt dat een betekenis ‘woodland’ primair geweest moet zijn (oorspronkelijk meer bepaald ‘open plaats in een bos’) en dat de betekenis ‘weide’ een latere ontwikkeling is.⁵⁸ Nochtans kunnen attestaties waarvan men aanneemt dat ze duiden op ‘meadow’ of ‘open space’ (met vraagteken) zowel ‘bos’ als ‘poel, moeras’ bevatten⁵⁹ en blijkt de betekenis in het oe. materiaal niet “decisive” te zijn⁶⁰; vgl. ook Spenser “on the watry lea” (Fairy Queen). Het feit dat oe. *lēa(h)* als masc. en fem. optreedt (vgl. dt.) en zowel met G.D. *lēages*, *lēage* als G.D. *lēas*, *lēa(e)* voorkomt⁶¹, doet bovendien al vermoeden dat ook in het eng. twee (oorspr. verschillende) woorden dooreengelopen zijn⁶² en dat het duo ohd. *lōh* ‘bos’ en *lō* ‘poel’ zijn pendant heeft in oe. *lēah* ‘bos’ en *lēa* ‘poel’ (cfr. infra). Niet zonder betekenis lijkt hierbij de

⁵¹ A.L. (1897:80): “Misschien ware het niet slecht den aard te kennen van de gronden die dezen naam dragen. *Het Loo*, te Mechelen a/M, is hedendaags eene beek met de omliggende weide. Vroeger was het slond of moeras; de bejaarde menschen weten nog dat alles moeras was en dat er op gevischt wierd; met eene beek uit te graven heeft men het water afgeleid en den omliggenden grond heeft men toen in weide veranderd. Langs het oud moeras loopt nog eene van ouds bestaande beek en die heet de loograaf.” Ook VERSTEGEN (1944:443) vermeldt dat in Mechelen a/d Maas het *Lo* lager gelegen weiden benoemt, waarin zelfs bronnen voorkomen, waarvan het water door de Lobeek wordt afgeleid naar de Maas. Vgl. ook att. bij BEEKMAN (1906:4, 1907:1097), bijv. 1379 *de creecke ofte Loo*.

⁵² 1934:102. Vgl. p.98: “een *loo* is geen bosch, maar oorspronkelijk een moeras, waar naderhand kreupelhout in geplant werd, ja in den laatsten tijd weleens opgaande boomen: vandaar de verwarring in de naamuitleg. Het is zoo ook dat vele kreupelbosschen nog steeds *vijver* of *broek* heeten, omdat ze dit aanvankelijk waren (...)”.

⁵³ WEIJNEN 1949:76; instemmend SCHÖNFELD 1955:155.

⁵⁴ LINDEMANS 1951:17.

⁵⁵ GYSSELING 1954a:58, ook 1954b:103.

⁵⁶ GYSSELING 1985:4.

⁵⁷ GRIMM 1844:1202; SCHMELLER 1872:1466; SCHADE 1872:568; BOSWORTH 1882:624; MW IV:755; NGN 1885:155; BEEKMAN 1907:1092; WNT VIII:2694; SKEAT 1910:333; DE VRIES 1935:265; MOERMAN 1956:146; ERNOUT 1959:368; KLEIN 1967:872; DE VRIES 1971:406; JOHANSSON 1975:33; KLUGE 1989:447; GELLING 1984:198. ADELUNG (1796:1939) en GRAFF (1836:152) vermelden ags. *leag*, *leah* alleen bij *Lauge* ‘loog’. Echter BOSWORTH (1882:624): *leah*, gen. *leas* ‘weide’, *leah*, gen. *leage* ‘loog’.

⁵⁸ SMITH 1956:18; ook TRIER 1952:118, EKWALL 1959:292, STEWART 1962:11. Vgl. ook OED: “in spite of the difference of sense, the words appear to be etymologically identical with OHG *lōh* neut. or masc.”.

⁵⁹ Zie BOSWORTH 1882:624. Bij de betekenis ‘open space’ plaatst hij terecht een vraagteken, want ze valt niet af te lezen uit de attestatie “Danne is ðær se leáh ðe man ðæt lond mid friþe haldan scael an eásthealf se sío ealdæ stræt”, door Bosworth vertaald als “now there is the open space (?) by which the land is protected; on the east side the old road”. Veeleer zal *lēah* hier ‘bos’ of eventueel ‘poel’ betekenen (een uitstekende begrenzing of “protection”) en (blijkens de context met *dike*) misschien ‘poel’ in “Þonne geúðe ic Ælfwine and Beorhtulf þæs leas & þæs hannes be norðan þære lytlan dic”, vertaald als “I granted Alfwine and Beorhtulf the meadow and the enclosure to the north of the little dike” (tweede cit. in de spelling van OED).

⁶⁰ SMITH 1956:19. Ook EKWALL (1959:292): “the exact meaning of *lēah* is generally doubtful in pl.ns.” en STEWART (1962:11): “the exact determination of its meaning is difficult”, maar waarschijnlijk is ‘treeless area’ (natuurlijk of “man-made”) de oudere betekenis (<> ‘wood’).

⁶¹ SMITH 1956:18; OED s. *lea*. Zie voor overzicht van de diverse vormen: JOHANSSON 1975:13-15.

⁶² Fonetisch samenvallen van twee verschillende woorden (zij het *lēah* ‘natuurlijke open plaats in een bos’ en ‘bos, rooiing’) acht STEWART (1962:11) mogelijk, maar hij had graag bewijsmateriaal gezien.

observatie van JOHANSSON (1975:32) dat “There are a considerable number of first els. that indicate that the *lēah* was a **damp**, open place: *næt, wæt, wæter, mēos, mos, hrēod, risc, etc.*” (mijn vetjes).

In verband met de etymologie van dit *lo* ‘poel’ vermoedde ADELUNG (1796:1856) dat het afstamt van *lege* ‘niedrig’ of van *Lache* ‘ein zusammengelaufenes stehendes Wasser von geringer Grösse, ein Sumpf, eine Pfütze’, dat in Nedersaksen *Lake* heet en zou teruggaan op lat. *lacus*. GRIMM (1885:1128) vroeg zich af of het misschien hoorde bij *loh* n. (= *lohe* f.) ‘run’, met onbekende etymologie. WEIGAND (1910:81) noemt *loh* f. ‘unerklärt’. WEIJNEN (1949:76) vroeg zich af of *lo* ‘bos’ en *lo* ‘moeras’ misschien etymologisch hetzelfde woord zijn. Voor GYSSELING (1954a:58, 1954b:103) komt *lo* f. uit *lode* < *laupō*⁶³, ablautend bij lat. *lutum* ‘modder’. SCHÖNFELD (1955:155) beschouwt *lode* echter als een hypercorrecte vorm, ontstaan onder invloed van *lee, lede*.⁶⁴ DE VRIES (1971:406) vermoedt dat *lede* en *lode* identiek zijn, namelijk met fri. of ingw. *o* in *lode*. DITTMAYER (1963:175,180) noemt dit *lo* oerverwant met lat. *lacus*, een opvatting die GYSSELING (1985:4) thans ook toegedaan is. Voor het overige blijft de etymologie van het woord duister.

1.1.5. Voorlopige conclusie

Uit het voorgaande blijkt dat men voor *lo* als topografische term twee betekenissen moet aannemen, nl. ‘bos etc.’ en ‘poel etc.’. De tweede betekenis is ondubbelzinnig geattesteerd, de eerste wordt met grote waarschijnlijkheid afgeleid uit een samenspel van argumenten, waarbij vooral het etymologische argument zwaar doorweegt.⁶⁵ De vraag of men ook staat voor twee in oorsprong verschillende woorden, wordt thans positief beantwoord (bij *lucus* en bij *lacus*). Reeds de lexicale overlevering doet etymologisch verschillende oorsprong vermoeden: *lo* “bos’ is ohd. *lôh - lôhes, laoh, lôhun*, mhd. *lō(ch)*⁶⁶, *lo* ‘poel’ is ohd. *lô, lau*, mhd. *lô, lâ*⁶⁷ en ook voor het eng. valt wellicht onderscheid aan te nemen tussen oe. *lēah - lēages* ‘bos’ en oe. *lēa - lēas* ‘poel > weide’. Een poging tot etymologie van *lo* c.s. ‘poel’ wordt ondernomen sub. 2, maar vooraf dient deze status questionis afgesloten te worden met een paragraaf over een derde *lo*.

1.2. Lo ‘run’, looien en looier

De afgeschilde en fijngemalen boomschors die bij het leerlooien gebruikt wordt, kende ADELUNG (1796:2093) als *die Lohe*, bij “sommigen” *der Loh* en in Nedersaksen *das Loh*. Bij SCHMELLER (1872:1467) is het *das Loh (Lou)*, *die Lohe*, ohd.mhd. *lô*, 1445 *la, laa*; bij SCHILLER (1876:710) mnd. *lo, lowe* n. (att. 1380,1388 e.a.; gen. *des loys, des loes*); bij GRIMM (1885:1128-29) *das Loh*, ook *lau* en *low* (1510), *die Lohe*, ook *lowe, loe*; bij WEIGAND (1910:81) *das Loh, die Lohe* (1482*loe, lohe*), maar mhd. ohd. *lô* n. (gen. *lôwes*), mnd. *lo, lowe* n.; bij MÜLLER (1941:528) dial. *lō, lū, lō-a, lōi* etc.; bij TRÜBNER (1943:489) mhd. mnd. ohd. *lō*, gen. *lōwes* n.; bij LEXER (1974:1946) *lô, lôwes*; bij KLUGE (1989:447) *Lohe* f., mhd. *lō(-wes)* n., ohd. *lō* n., mnd. *lo(we)* n.

Het bijbehorende werkwoord is *lohen*⁶⁸, in enkele Opperduitse streken ook *löhen*⁶⁹, verder 1472 *lauwen*.⁷⁰ Van het werkwoord afgeleid is het nomen agentis *Loher*⁷¹, in enkele

⁶³ Geïnspireerd door BEEKMAN, die (1906:4 vlg., 1907:1096 vlg.) uitgebreid over *lode* handelde?

⁶⁴ Vgl. ook SCHÖNFELD §37, *Ade, Ede* voor *Aa, Ee*.

⁶⁵ Vgl. TAVERNIER (1968:448): “Dat *lo* een open bos was (...) wordt veeleer verondersteld op grond van de aangenomen verwantschap met Lat. *lucus* dan op bevindingen op het Germ. terrein zelf”.

⁶⁶ SCHADE 1872:568, DE VRIES 1971:406, KLUGE 1989:447.

⁶⁷ Cfr. supra, GRIMM, DITTMAYER, LEXER e.a.

⁶⁸ ADELUNG 1796:2094; WEIGAND 1910:81; MÜLLER 1941:531.

⁶⁹ ADELUNG 1796:2094.

⁷⁰ WEIGAND 1910:81.

⁷¹ ADELUNG 1796:2094; SCHMELLER 1872:1467.

Opperduitse streken *Löher*⁷², verder ook 1477 *lauwer* en *louwer*⁷³, *Löwer*, 1540 *löer*, 15e eeuw *löer*, mhd. 1247 *löher*, 14e-15e eeuw *löwer*, *louwer*, mnd. *loer*, *lower*, *lorer*.⁷⁴ Het woord werd in het dt. verdrongen door *Gerber*, *Lohgerber* (MÜLLER 1941:531).

Ook in het nl. treffen we verschillende vormen aan, nl. KILIAAN (1599:289-291) *loewe*, *loo*, *loye*, *louwe* ‘tanne’, OUDEMANS (1873:185) *loo* ‘run’, MW IV (1899:835) *loo*, *louwe*, *looye* n., ndl. *looi*, WNT VIII (1907:2774) *looi* ‘run’, VAN DALE: *looi* m. (v.). Het werkwoord is *loeyen*⁷⁵, *loewen*⁷⁶, *louwen*⁷⁷, *looyen*, *loeyen*, *loën*, *louwen*, *lauwen*, *lawen*, mnd. *lôwen* (MW IV:835,764), *looien* (WNT VIII:2777). Het nomen agentis is *loeyer*, *loyer*, *loewer*, *louwer*⁷⁸, *loower*⁷⁹, *looyer*, *loyer*, *loyere*, *loirre*, *loër* (MW IV:764), *looier* (WNT VIII:2777).

Corresponderende vormen bestaan blijkbaar niet in het eng., waar *looi* = *tan*.⁸⁰

De etymologie van dit *lo* ‘run’ was duister voor ADELUNG (1796:2093), GRIMM (1885:1128), MW IV:756 en WNT VIII:2773. WEIGAND (1910:81) vermoedde dat het misschien bij *Lauge* ‘loog’ hoort. FVW (397) achtte de combinatie van *lô* < **lawā-* met gr. λω ‘ik maak los’ mogelijk, maar al te vaag om overtuigend te zijn.⁸¹ Toch vond TRÜBNER (1943:489) verwantschap met ono. *logg* f., oernoors *laggwu*, oergerm. **law(w)ō* ‘Falz in den Fassdauben’ waarschijnlijk, waarmee de grondbetekenis ‘Baumrinde’ zou zijn, bij de IE wortel **leu* ‘abschneiden, trennen, loslösen’, waarbij ook POKORNY (681) het onderbrengt, terwijl DITTMAYER (1963:190) eveneens stelt dat het etymologisch hoort bij dezelfde stam als nhd. *lösen* (gr. λυειν) en dus betekent ‘wat men losmaken kan’. Ook DE VRIES (1971:411) achtte verbinding met IE **leu* ‘afsnijden, losmaken’ zeer aannemelijk, daar de run gewonnen wordt van afgeschilde eikenschors, en KLUGE (1989:447) meent eveneens dat het oorspronkelijk ‘abgelöste Baumrinde’ betekent, bij *abreissen*, *abschälen*. DE VRIES (1991:234) herhaalt: “Men gaat wel uit van een grondvorm **lawā-* ‘afgeschilde eikeschors’ en verbindt dit met gr. *luo* ‘ik maak los’, oind. *lunati* ‘hij snijdt’.” Het werkwoord *looien* zou van dit *lo* afgeleid zijn (WNT VIII:2774).

Dit alles lijkt erg hypothetisch. Afgezien van het wel vage verband met λω (zie FVW), is er immers het feit dat de mens gelooit heeft vooraleer hij schors als looistof gebruikte, zodat het ww. *looien* primair zal zijn tegenover subst. *looi* (cfr. infra).

2. EEN NIEUWE HYPOTHESE

2.1. Vooraf: de etymologie van lo ‘bos’

Zoals boven al werd vermeld, leidt men *lo* ‘bos’ terug tot IE **loukos*, wat aanleiding gaf tot lat. *lūcus* en germ. **lauhaz* > **lauha*. Voor de verdere evolutie van dit **lauha* zijn chronologisch (uiteraard bij benadering) de volgende klankwetten van belang.

1. Het verdwijnen van de eind-a is owgm. en mag vóór ca. 600 worden gesitueerd.⁸²
2. De overgang van au > ao (ohd. o.a. vóór h) kan rond 650 en de overgang van ao > ō rond 700 worden geplaatst⁸³, hoewel in de eerste helft van de 8ste eeuw nog au voorkomt en ao in Bair. nog frequent is in de 8ste-begin 9de eeuw.⁸⁴

⁷² ADELUNG 1796:2094; WEIGAND 1910:81; ook MÜLLER 1941:531 dial. *lā.u.er*, *lā:wer*, *l̄:r*, *l̄:ar*, *lōier* etc.

⁷³ SCHMELLER 1872:1467.

⁷⁴ WEIGAND 1910:81.

⁷⁵ PLANTIJN 1573 s.v. “oft tanen”; Kil. 290 *tanen*, *tannen*.

⁷⁶ Kil. 289.

⁷⁷ OUDEMANS 1873:201, met citaat: *Pelsers, die haar pelsen touwen/ Louwers, die haer leders louwen*.

⁷⁸ Kil. 289-290.

⁷⁹ OUDEMANS 1873:201; MW IV:835,764.

⁸⁰ Vgl. evenwel OED s. *leach*: (*Tanning*) The pit in which the tan-liquors are mixed, 1777.

⁸¹ Zie ook MANSION (1924:208): wgm. *lawā-*, *lau* (wgm. au).

⁸² SCHÖNFELD §97, WRIGHT §212: reeds “primitive OE” (7e eeuw).

⁸³ VAN LOON (1986:47): 604,639 *Sclautis*, 714 *Gaotbertus*, 726 *Rohingus*; SCHÖNFELD §54 owgm. > ao; begin 8ste eeuw overal ō in Weissenburg (BRAUNE §45 A.1, A.2).

⁸⁴ BRAUNE §45 A.2.

3. De “Spirantenschwächung” drong pas vanuit het noorden (Denemarken) in het ohd. door in het midden van de 8ste eeuw⁸⁵, zodat met intervocalische h-uitval pas rekening moet worden gehouden van de 9de eeuw.⁸⁶ In de Auslaut is de h (spirant χ) in het ohd. bewaard gebleven.⁸⁷ Rekening houdend met het al dan niet optreden van de wet van Verner en met de chronologie van deze klankwetten, kan men het hierna volgende schema met twee paradigmata construeren (de jaartallen zijn slechts benaderend indicatief). Hierbij dient vooraf nog een en ander opgemerkt. Indien geen grammatische wisseling optrad, kan men uitgaan van ogm. N. *lauhaz, G. *lauhasa (paradigma I). Met grammatische wisseling en daarmee gepaard gaand nultrap-vocalisme (paradigma II) moet men uitgaan van ogm. N. *lauhaz, G. *lugas, wat in het ohd. en oe. respectievelijk tot -o- en -u-vormen zou hebben moeten leiden in o. a. G.D. sg. en pl. (bijv. D.sg. *loge, luge*).⁸⁸ Blijkens de ohd. en oe. vormen met resp. -oug- en -ēag- (bijv. D. *louge, lēage*) moet er echter analogische gelijkschakeling zijn opgetreden en verdween m.a.w. het nultrap-vocalisme (*lauha - *luga > *lauha - *lauga). In paradigma II wordt die gelijkschakeling arbitrair in het owgm. gesitueerd, maar zij kan eventueel al ogm. zijn. In beide paradigmata werd ook de verdringing van A. door N. geïncorporeerd onder owgm.⁸⁹ Paradigma II, tenslotte, is ook slechts theoretisch in die zin, dat de grammatische wisseling in de wgm. dialecten in werkelijkheid eruit verdwenen zal zijn door gelijkschakeling; ze moet evenwel blijkens toponiemen bestaan hebben.

ogm. ca.600 owgm. ca.650 ohd.ca.700 ca.750 oe. ca.700

I.

N. *lauhaz > *lauha	*lauh > laoh	lōh > lōh [χ]	lēah
G. *lauhasa > *lauhas	*lauhas > *laohes	lōhes > lōes	lēahes > lēas
D. *lauhai > *lauha	*lauha > *laoha	lōhe > lōe	lēahe > lēa(e)
A. *lauhan > *lauha	*lauh > *laoh	lōh > lōh	lēah
N. *lauhōs > *lauhō	*lauhō > *laoha	lōhe > lōe	lēahas > lēas
G. *lauhōm > *lauho	*lauho > *laoho	lōhe > lōe	lēaha > lēa
D. *lauhomiz > *lauhum	*lauhum > *laohun/-on	lōhun > lōun	lēahum > lēaum
A. *lauhanz > *lauha	*lauhō > *laoha	lōhe > lōe	lēahas > lēas

II.

N. *lauhaz > *lauha	*lauh > laoh	lōh > lōh [χ]	lēah
G. *lugasa > *lugas	*laugas > *louges	louges	lēages
D. *lugai > *luga	*lauga > *louga	louge	lēage
A. *lauhan > *lauha	*lauh > *laoh	lōh > lōh	lēah

⁸⁵ BRAUNE §102a. De uitval gebeurde niet overal gelijk (N-Z beweging). Vgl. *hōch*, deels al bij Notker en zeer vaak in mhd. *hō*, wat teruggaat op ohd. *hoho* met intervocalische h-uitval (BEHAGHEL 1928:407). Vgl. *aha* > *ach* (*Eisenach, Salzach*) tegenover -a (*Fulda*). Volgens BEHAGHEL (1928:405) bleef de intervocalische h bewaard in het St.-Gallische Rheintal, in Tirol etc., terwijl ze o.a. in Appenzell deels wegviel, deels bewaard bleef, zonder steeds duidelijk herkenbare oorzaak.

⁸⁶ Bij Notker is ze inlautend verdwenen, 10de-11de eeuw. BRAUNE §178.

⁸⁷ BRAUNE §151, §154. Voor nl.: SCHÖNFELD §81.

⁸⁸ Ter verklaring van *Heroaldolugo* reconstrueerde GYSSELING (1945) N. *lauha, G. *lugas, D. *lugai (Verner en nultrap), A. *lauham. De dat. biedt inderdaad een verklaring voor deze naam, maar men moet dan wel de auteur volgen in zijn veronderstelling dat de naam (745, maar bewaard in schijnbaar orig. of kop. 10de eeuw) een latinisering is van *Herwaldaluga* en dat het (ook in afschrift) verschijnende *Heroaldo luco* (akte a.770) een aanpassing bevat van *lugo* door de lat.-schrijvende kopiist. (Andere spellingen in afschriften BCDF: 3 x *Therealdo loco*, 1 x *Therealdo luco*, in afschr. CDEF van akte a.770: 4 x *Heraldo luco*, 1 x *Therealdo luco*, 3 x *Heroaldo luco*, GYSSELING 1950:31-36). In ieder geval kan dit paradigma niet worden veralgemeend, want dan valt niet te verklaren waarom geen nl. *looch-loges-loge is geattesteerd, evenmin als G.D. oe. *luges-luge* en waarom de - χ uit de N. verdween, daar dit verdwijnen dan niet vanuit de cas. obl. kan worden verklaard.

⁸⁹ In paradigma II valt voor de A.pl. wellicht *luganz aan te nemen (systeemdwang) eerder dan het theoretisch te construeren *lauhanz, maar dat doet hier nog weinig ter zake.

N. *lugōz > *lugō	*laugō > *louga	louge	lēagas
G. *lugōm > *lugo	*laugo > *lougo	louge	lēaga
D. *lugomiz > *lugum	*laugum > *lougun/-on	lougun/-on	lēagum
A. *lauhanz > *lauha	*laugō > *louga	louge	lēagas

Hieruit blijkt dat het eerste paradigma de vormen van het dt. en nl. *lo* verklaart (ohd. *lōh*, *lōhes*, *laoh*, *lōhun*)⁹⁰, inclusief het verdwijnen van de [χ] in de N. (vanuit de cas. obl., vgl. *hōch* - *hō* etc.). De bekende oe. vormen worden gedeeltelijk verklaard door het eerste paradigma (*lēas*, *lēae*, *lēas*, *lēaum*) en gedeeltelijk door het tweede (*lēages*, *lēage*, *lēagas*, *lēagum*). Ofwel zijn hier dus (lokaal) twee verschillende evoluties gebeurd, zodat men bijv. zowel D. *lēage* als D. *lēa(e)* kan aantreffen als voortzetting van **lauha* ‘bos’, ofwel horen niet alle vormen bij **lauha* en gaat het om twee verschillende woorden, waartussen eventueel interferentie is opgetreden. Ik vermoed dat de tweede veronderstelling juist is en dat alleen het tweede paradigma de evolutie van oorspr. **lauha* in het oe. weergeeft; de h- en g-loze vormen uit het eerste paradigma kunnen ook anders worden verklaard, nl. bij *lo* ‘poel’ (cfr. infra).

Uit de paradigmata vallen verder nog enkele conclusies te trekken voor *lo*-namen. Het is duidelijk dat die pas na ca. 700 met bijv. dt. *-loh(e)* of *-lohun* geattesteerd kunnen zijn; voordien (en eventueel later als versteende of archaische vorm) moeten ze in dt. namen bijv. *-laoh(a)*, *-laohun* en in eng. *-lēah*, *-lēage* vertonen. In saks. gebied mag men namen op *-loe*, *-loge* verwachten, in fri. (ingw.) gebied namen op *-la*, eventueel *lāge*.⁹¹ Men kan namen aantreffen op *-loa* (uit **laoha* > *lōha* > *lōa* of eventueel als latinisering van *loe*), maar namen op *-lau*, *-lao* vallen moeilijker uit **lauha* te verklaren, daar eventuele intervocalische -h-uitval (in bijv. D. **laoha*) chronologisch pas optrad nadat *ao* > *ō* was geëvolueerd.⁹² Evenmin lijkt **lauha* zonder meer een verklaring te bieden voor *louw(e)* of voor nd. (saks.) namen op *-lage*, hoewel die alterneren met namen op *-lo*. Ook dergelijke “probleemgevallen” kunnen m.i. beter vanuit *lo* ‘poel’ worden verklaard, zoals verder hopelijk mag blijken. Vooraf verdienen de dt. *-lage*-namen een korte uitweiding.

2.2. De dt. namen op *-lage*

In een vrij precies omschrijfbaar gebied in NW-Duitsland (vooral tussen Eems en Wezer) zijn toponiemen op *-lage* frequent.⁹³ MOERMAN (1930:9), die *lo*-namen als bosnamen beschouwt, waagt zich niet aan een etymologie van *lo* of *lage*, maar stelt: “Bij de *-loo*-namen behooren ook de plaatsnamen, die op *-lage* eindigen.” Hij verwijst naar de historicus E. SNETHLAGE, die betekenis en verspreiding ervan heeft nagegaan⁹⁴ en die meende dat het een ‘freie, offene, von Holz entblösste Fläche’ betekende⁹⁵, wat MOERMAN weergeeft als “een van houtgewas ontbloote, vrije en open vlakte, een roding, een plek, die ontstaat, wanneer een *loo* wordt omgehakt”. HEEROMA vermeldt dat Snethlage zich voor die betekenis beroept op

⁹⁰ SCHADE 1872:568. In paradigma II voor nl. niet *louge*, maar overal *ō*.

⁹¹ Voor *-aw* > *-ao*, fri. *ā*, saks. *ō*, SCHÖNFELD §54, voor *au* > fri. (ingw.) *ā*, saks. *ō*, bijv. VAN BREE 1976:hfst.22, VAN LOON 1986:47-49, SCHÖNFELD XII, §66; BLOK 1980:34. De formulering bij SCHÖNFELD (1955:156) “Wat betreft *-lage* naast *-lo*, dit is allereerst Saksisch, maar de *ā* kan ook Fries zijn” is enigszins misleidend. De auteur kan hier bezwaarlijk bedoelen dat de saks. *ā* in saks. *-lage* beantwoordt aan germ. *au* (= os. *ō*), maar wel dat de alternering *lo-lage* typisch is in saks. PIN.

⁹² Tenzij men aanneemt dat in de periode dat het appellatief **lauha* tot *laoha* > *lōhe* ontwikkelde, 1) het in een naam (**Xlauha*), waarin het toch nog als appellatief herkend zal zijn, onaangetast bleef en 2) in die naam na de 9de eeuw de -h- verloor en daarna verder evolueerde (**Xlaua* > **Xlau* > **Xlao*). Hierbij is 1) best mogelijk, zeker indien het eerste lid, en daardoor de naam, ondoorzichtig was geworden (vgl. *Bocholt*), maar 2) is al minder waarschijnlijk.

⁹³ Zie talrijke namen en gebiedsomschrijving bij JELLINGHAUS 1896 s.v.

⁹⁴ E. SNETHLAGE, Die Endung *-lage* in Ortsnamen, in: *Mittel. des Vereins für Geschichte und Landeskunde von Osnabrück* 28, 1903, p.120 vlg.

⁹⁵ Cit. in HEEROMA 1968:140.

NIEBERDING⁹⁶, maar waarop deze laatste steunt, is niet bekend.⁹⁷ Belangrijk is evenwel dat Snethlage opmerkt dat *-lage* in toponiemen vaak overgaat in *-loh(e)*, terwijl ook *-lo* tot *-lage* kon worden (zo heette *Graflage* in Westfalen voorheen *Graflo*); wellicht heeft Nieberding (vgl. na hem Moerman) daarom aan *-lage* de betekenis toegekend die volgens hem gold voor het als synoniem beschouwde *lo*. Ook JELLINGHAUS (1896:88) vermeldt de alternering van *-lage* met *loe/loge*, maar dan wel bij *loh* f. ‘Sumpfwiese’, waarvan hij de etymologie “dunkel” noemt. DITTMAYER (1963:180) vroeg zich af of *-lage* bij *lau*, mhd. *lâ*, mnd. *lô* (os. *lagu*) ondergebracht kan worden. *Lage*-namen lijken inderdaad niet bij **lauga* te behoren, waarvoor men in os. gebied *lōge* mag verwachten en bovendien vertonen vroeg geattesteerde namen *-lagu*.⁹⁸

Soms worden dgl. namen met *-lege* geattesteerd (bijv. 1167 *Hetlege*), maar WAGNER (1967:162) heeft erop gewezen dat de a-vormen de oudste zijn (ca.990 *Bredanlagu*, 1360 *Bredelege*) en dat de -e-vormen niet door umlaut ontstonden, maar door palatalisatie van de g (als fricatief) en dan ook van de voorgaande -a.⁹⁹ De namen op *-lage* vertonen dus enerzijds een verband met *-lo*, maar anderzijds kunnen ze niet bij **lauha* horen in dit saksisch gebied.¹⁰⁰

De overgang van *-lage* > *-lege* valt niet exact te dateren maar moet zich (lang?) voor de 11de eeuw hebben voorgedaan. WAGNER (1967:164) beschrijft hoe het (vooral westelijk saksisch) over **leje* verder kon evolueren tot *-lay*, *-ley*, bijv. ca. 1000 *Vinnislay* (Venslage), *Berclage*, *Berchleie* (Barglay), 1101 *Brumlage* (Brümley).¹⁰¹ Dergelijke namen roepen onmiddellijk de associatie op met eng. Berk(e)ley (1086 *Berchelei* ‘beorc-lēah’), Bromley (1086 *Brumleia*, 1238 *Brumleghe* etc. ‘brōm-lēah’), Bramley (1239 *Bromleye*) etc.¹⁰² Wanneer bovendien blijkt dat sommige eng. *lo*-namen me. spellingen op *-lagh*, *-laga* vertonen (Healaugh, Healey, resp. 1200 en 1279 *Helagh*; Wensley, 1086 *Wendreslaga* etc.)¹⁰³, dan lijkt hier toch meer aan de hand dan “Scandinavian influence” en wordt het vermoeden versterkt dat ook in eng. *lea* twee woorden zijn samengevallen (cfr.infra).

2.3. De etymologie van lo ‘poel’

2.3.1. De etymologische basis

Vereenvoudigend (d.i. ongeacht spellingsverschillen) kan men stellen dat *lo* ‘run’ in nl. en dt. optreedt als *lo*, *louw*, *looi*. Het ligt daarom voor de hand dat men wil uitgaan van de reconstructie **lawā*.¹⁰⁴ Bij de topografische term *lo* treffen we in essentie dezelfde vormen *lo*,

⁹⁶ NIEBERDING, Geschichte des Niederstifts Münster, Vehta, 1840-52.

⁹⁷ Snethlage noch Nieberding heb ik kunnen raadplegen; ook JELLINGHAUS 1896:88 onderschrijft Nieberding. HEEROMA (1968:141) vermoedde dat *-lage* in Westerwoldse namen mogelijk iets als ‘ontginning’ of ‘vestiging’ betekende (zijn namen noemt hij typische hoevenamen). EBELING (1984:106) blijft bij ‘open vlakte tussen bossen’.

⁹⁸ De alternering zal oorspronkelijk bestaan hebben met lo ‘poel’ (cfr. infra), maar zoals de twee *lo*'s dooreengelopen zijn, zo zal er ook vermenging opgetreden zijn tussen *lo-loge* en *lo-lage*. Vgl. *Bentlage* (Münster), 10de eeuw *Binutloge*, *-loga*, 12de eeuw *Benedlage* (TW 122). Voor *-lagu*, zie noot 99.

⁹⁹ Een aantal namen evolueerden later tot onechte *-(l)ingen*-namen (WAGNER 1967). Oude vormen: ca.990 *Bredanlagu*, 1360 *Bredelege* (Brelingen), ca.1000 *Berclage* (Barglay), 1101 *Brumlage* (Brümley), 12de eeuw *Hetlego* (Hartlage), 1022 *Waditlagun* (Wathlingen).

¹⁰⁰ In fri. gebied, waar ze wel verklaarbaar zijn (au > ā en grammat. wissel.), blijken ze niet voor te komen

¹⁰¹ Vgl. de vooral ingw. evolutie (met umlaut) van *-agi* > *-egi* > **eje* (*zegde* - *zei*, *Legia* > *Leie*), SCHÖNFELD §64.

¹⁰² EKWALL (1959) s.v. Vgl. *Bentlage*, 12de eeuw *Benedlage* (TW 122) en Bentley, o.a. 1086 *Benedlage* (EKWALL s.v.).

¹⁰³ EKWALL (1959) s.v.

¹⁰⁴ Vgl. ook *stro*, *strouwen*, *strooien* < *strao*, *strawes*, ww. **straujan*; *hooi*, *houwe* < **hauja-* (vgl. got. *hawi*, D. *hauja*).

louw, *looi*¹⁰⁵, zodat men zich kan afvragen of niet aan dezelfde etymologische grondvorm moet worden gedacht, althans voor *lo* ‘run’ en *lo* ‘poel’.¹⁰⁶ Wil men semantisch identieke of verwante woorden, die ogenschijnlijk ook fonemisch verwant lijken en niet bij **lauha* horen, bij de discussie betrekken, dan zal men echter een stap verder moeten gaan. Ik wil daarom vooropstellen dat *lo* ‘poel’, oe. *lagu*, oijsl. *logr*, oier. *loch*, eng. *lea* e.a. etymologisch het rechtstreekse equivalent zijn van lat. *lacus*, gr. *λακκος*.

Als men ervan uitgaat dat de semantisch verwante lexemen gr. *λακκος* ‘vijver voor watervogels, waterreservoir’¹⁰⁷ en lat. *lacus* ‘meer, vergaarbak’¹⁰⁸ respectievelijk ontstonden uit **λακφος*¹⁰⁹ en **lacuos*¹¹⁰, dan kan men een IE **lakwos* reconstrueren, bij de wortel **laku-*, waarin de *u* de halfvocalische of sonantische *w* vertegenwoordigt.¹¹¹ Dit **lakwos* deed de genoemde gr. o-stam (**λακφος* > *λακκος*) en lat. u-stam (**lacuos* > *lacus*) ontstaan en leidde in het ogm. tot **lahwaz*, wat vóór de vastlegging van het accent eventueel plaatselijk (het zgn. ogm. was geen eenheidstaal) volgens de wet van Verner tot **lagwaz* kon worden of tot g-vormen kon leiden door grammatische wisseling. Na het verdwijnen van de eind-z (owgm.) leverde dit **lahwa*, **lagwa* op, waaruit lokaal diverse vormen konden voortvloeien, o.m. afhankelijk van de relatieve chronologie van bepaalde klankwetten. Zo zijn bijv. zowel de evolutie van *χw/gw* tot *χ*, *g*, *w* als het verdwijnen van de eind-a in de N. van a-stammen (*daga* > *dag*) verschijnselen die zich voordeden in de owgm. periode¹¹², maar zij hoeven niet overal gelijktijdig opgetreden te zijn of in dezelfde chronologische volgorde. Voor de evolutie van **lahwa*/**lagwa* zijn er daarom wat dat betreft theoretisch twee scenario's mogelijk: a.) de evolutie van *hw/gw* trad op vóór het verdwijnen van de eind-a, b.) de eind-a verdween vóór de evolutie van *hw/gw*. Het blijkt nu dat die scenario's niet alleen een mogelijk antwoord kunnen bieden op de vraag naar de etymologie van *lo* ‘poel’, maar ook een verklaring kunnen leveren voor lokale nevenvormen van *lo* (dt. *-lage*) of semantische verwanten (bijv. oe. *lagu*).

a.) Reeds owgm. kon de combinatie *χw* evolueren tot *w* of *χ* (voor oorspr. o,u) en *gw* tot *w* of *g* (voor oorspr. u). Daardoor kon (zowel uit **lahwa* als **lagwa*) **lawa* ontstaan, ohd. **law* (*lau*), dat over het tussenstadium **lao* tot *lō* werd samengetrokken¹¹³, met als cas. obl. bijv. G.D. **lawes* - **lawe* > *louwes* - *louwe*¹¹⁴, wat later, doordat de N.A. zich in de flexie

¹⁰⁵ Cfr. 1.1.4. en POTTMEYER (1908:9) dial. *looi*; LINDEMANS (1952:20) *Lo*, dial. *looi*. Vgl. ook PsN *Ter Louw*, *Vandelooy*, *Van Looy* etc. en (even in het midden latend over welk *lo* het gaat) 17de-eeuwse gedichten zoals:

*Wat dat ghy (NB zwaan) schoon geschals gemaect hebt in dit groen
In dit stil-wilde louw, dat ick 't u noch hoor doen (Huygens, Korenbloemen)
't Geruysch sich hooren laet door tacken en door blaedren,
Die sich beneen in 't louw met meenigte vergaedren. (Westerbaen)*

Uitg. C. Huygens, Korenbloemen. Nederlandsche gedichten, Leyden, I(1824):312; citaat Westerbaen in Oudemans 1873:200.

¹⁰⁶ Bij *lo* ‘bos’ past **lawa* uiteraard niet, gezien de -h-vormen [*χ*], ohd. *lōh*, oe. *lēah*, en natuurlijk ook lat. *lūcus*.

¹⁰⁷ MULLER 1969:430.

¹⁰⁸ MULLER 1970:503.

¹⁰⁹ ERNOUT 1959:337; MULLER 1970:503; POKORNY 653; BRUGMANN 1930:180 *λακκος* < *λακκος*.

¹¹⁰ In lat. eindsyllaben was er vaak oerit. overgang van -uo- [wo] > -u- en zo is bijv. osk. *facus* vermoedelijk een oude nominatief **fak-w-os*, met -u- uit -wo- (BRUGMANN 1930:219).

¹¹¹ POKORNY 653 **laku-* ‘Wasseransammlung in einer Grube, Lache, See’. De combinatie *kw* mag niet worden verward met de IE labiovelare *kʷ*. Deze laatste evolueerde in het gr. o.m. tot ππ (vgl. *equus* - ιππος). De sonantische *u* kon echter in combinatie met *k* (*kw*) in κκ overgaan, bijv. *πελεκκαω* ‘ich behaue’, allegrovorm bij de verloren gegane lentovorm **πελεκκαω*, van *πελεκκς* ‘bijl’ (BRUGMANN 1930:106, zie ook 312). Vgl. ook **equos* > **ecos* > *ecus* en later, door systeemdwang hersteld > *equus* (BRUGMANN 1930:320, 598; *ecus* door *o* na *w* > *u* in eindsyllaben, ibid. 599).

¹¹² Voor evolutie van *χw*, *gw* > *h*, *w*, *g*, zie BRAUNE §109 A.2; SCHÖNFELD §53; VAN BREE 36.6.4.; WRIGHT §237,246; HOGG 1992:72. Ook het verdwijnen van de eind-a is owgm. (SCHÖNFELD §97); vgl. WRIGHT §212 “primitive OE”.

¹¹³ Vgl. *frao* ‘froh’, *strao* ‘Stroh’ > ohd. *frō*, *strō*. Bij Otfried ook *strau*, *strou*, *frou*. BRAUNE §114,254,45 A.3,108 A.3; voor nl. zie VAN BREE 33.2, SCHÖNFELD §54; voor **strawa* > **strau* > oe. *strēa*, HOGG 1992:60. Voor NOREEN (1892:38) ontstond de *o* van *-lo* in PIN zoals *Oslo* uit germ. au, maar mogelijk is ook ontwikkeling uit **law*, door *a* > *o* (waaruit later *ō*) vóór (later verdwenen) *w* (id.p.48).

¹¹⁴ Over *aw-wa* > *auwa* > *ouw/-ou*, *auw/-au* en *awa* > *ouw/-ao* > *ō*, BRAUNE §111-114.

doorzette, leidde tot *lô - lôes*, nog later *Loh - Lohes* gespeld.¹¹⁵ In het nl. is de evolutie essentieel dezelfde: **lawa > *lao > lō*, met *louw* uit de cas. obl.¹¹⁶, terwijl in het oe. **lawa - *lawes* eventueel kon leiden tot *lēa - lēas*.¹¹⁷ Dit **lawa* kon zich bij de wō-stammen aansluiten¹¹⁸, wat het wisselende genus kan verklaren. In het noordgerm. kon **lagwaz* leiden tot *logur* (-z > -r en a > o voor u/w), wat aangetroffen wordt in ono. *logr* ‘nat, water, meer’, nijsl. *lögur*, fär. *løgur* etc., waarvan De Vries de etymologie onzeker noemt.¹¹⁹

b.) Indien de eind-a van **lahwa* verdween vóór de geschetste evolutie van *χw*, dan kon ohd. **laho* ontstaan (vocalisering van de w), wat door uitval van de intervocalische -h- (vroeg-ohd.)¹²⁰ ook **lao > lō* kon opleveren, met dezelfde cas. obl. **lawes* etc. en dezelfde mogelijke overgang naar de wō-stammen. In het oe. kon (door breking van de a voor h en uitval van de intervocalische -h-) **leahu - *leahwes* ook leiden tot *lēa - lēas*.¹²¹ Anderzijds kon een door de wet van Verner ontstaan **lagwa* leiden tot os. oe. *lagu*¹²², dat met bijvorm *lag(a)* geattesteerd is in het oe.¹²³ en kon leiden tot mnd. *lage*, ook in PIN op *-lage*.¹²⁴ I.v.m. het voorgaande zou de G.D. **lawes*, **lawe* moeten luiden, maar ook hier heeft de N.A. analogisch gewerkt, zodat de (geatt.) oe. G.D. *laga* is (overigens de normale vormen bij u-stam *lagu*); in het me. is het woord vertegenwoordigd door *lage* (mv. *lawes*) ‘lake, pool’ en door een secundaire vorm me. *ley*, *laie*, die volgens Smith zou kunnen komen van een oe. D. sg. **læge*¹²⁵, maar waarvan *laie* m.i. niets anders is dan het ofra. *lai*, de normale fonetische ontwikkeling in het fra. van lat. *lacus*, later in het fra. vervangen door *lac*.¹²⁶

Welk scenario (lokaal) van toepassing is geweest, kan niet met zekerheid worden achterhaald, maar duidelijk is dat door de relatieve chronologie van bekende klankevoluties, het al dan niet optreden van grammatische wisseling etc., uit **lahwaz - *lagwaz* (lokaal) diverse woorden konden ontstaan, die verschillende paradigma's konden vormen, waarbij bijv. de N.A. zich doorzette of een nieuwe N.A. werd gevormd uit de cas.obl. Voor *lo*, *lea* zal veeleer het eerste scenario gelden¹²⁷ terwijl het tweede een verklaring kan bieden voor os. oe.

¹¹⁵ Vgl. D.sg. *strōe* voor ouder **strawe* (BRAUNE §114), *frao-frouwer > frō-frōer*; SCHÖNFELD §54. De -h is jong en “nach dem Verstummen des w als neue Silbenverbindung eingetreten” (TRIER 1952:131).

¹¹⁶ Voor *aw > ao > ō* SCHÖNFELD §54.

¹¹⁷ Voor *aw > ēa*, zie WRIGHT §75,265; HOGG 1992:60. “Eventueel”, want normaliter zou men G. *lēawes* verwachten, analogisch aansluitend bij de N.

¹¹⁸ Vgl. BRAUNE §208 A5.

¹¹⁹ DE VRIES 1961:373. Zie daar voor andere vormen.

¹²⁰ BRAUNE §102a, 154 A.9 bij Notker. Volgens BEHAGHEL (1928:404) klonk de h inloutend tussen vocalen reeds in het os. zeer zwak, daar ze vaak niet geschreven werd; in het onfrk. is ze weggevallen, evenals in mnd., md. en ook obd. in de meeste gebieden; elders bleef ze bewaard (zie nt.85). Voor nl. VAN BREE 36.4.4., SCHÖNFELD §21,33. Ook in oe. was er reeds h-uitval in de vroegste teksten (HOGG 1992:34).

¹²¹ Voor breking, h-uitval en *ea > ēa* (compensatierekking), *aw > ēa*, zie WRIGHT §68,70,329,75,265; HOGG 1992:34,60,81,84vlg.,173,176,277.

¹²² SCHAMBACH (1858:118) os.oe. *lagu* ‘Lache, Pfütze’; DE VRIES (1961:373) os.oe. *lagu* ‘Wasser, Fluss, Meer’; DITTMAYER (1963:190) as. *lagu* ‘Sumpf, Sumpfwiese, Flusswiese’ en (1963:175) mnd. *lâ, lô* = as. *lagu* ‘sumpfige Wiese, Flusswiese’.

¹²³ SMITH 1956:12; POKORNY 653 leidt oe. *lagu* af uit IE **lakú-*. Over de bijvorm, die hij aantreft in att. zoals *to ham ealdan lagan*, zegt Smith dat de precieze betekenis moeilijk te bepalen is, maar dat het iets als ‘stroom’ of ‘waterplas’ (*pond*) moet hebben betekend. Hoort hierbij ook het werkwoord me. *lag* ‘render wet or muddy’, dat “of unknown origin” is (ONIONS 1169)?

¹²⁴ Door SCHILLER (1876:709), LEITHÄUSER (1901:221) en MW IV:755 als mnd. variant van *lo* ‘bos’ vermeld. Zie echter 2.2.

¹²⁵ SMITH 1956:12.

¹²⁶ DAUZAT (1938:425) *lac*, 12de eeuw (Chr. de Troyes), ontlening aan lat. *lacus*, “a remplacé la forme populaire *lai*”; VON WARTBURG (1950:125) ofra. *lai* ‘lac, étang’; BLOCH (1968:356) *lac*, ontl. aan lat. *lacus*, “la forme pop. *lai* a eu peu de vitalité”; ook GUILBERT (1975:2920) *lai* “la forme phonétique normale”. Vgl. ook HOGG (1992:3): “it is natural to assume that some distinctive dialect characteristics of OE had their origins on the Continent rather than in Britain”.

¹²⁷ Het tweede is mogelijk, maar dan zou men **laho*, **leahu* geattesteerd verwachten en bovendien moet bij een eventueel ohd. **laho* de ao dan nog tot *ō* ontwikkeld zijn (normaliter ca.700) na de intervocalische h-uitval (9de eeuw).

lagu en voor *-lage* in nd. PIN.¹²⁸ Meer bepaald voor het oe. levert het eerste paradigma moeiteloos de reeds boven (1.1.4. en 2.1. bij **lauha*) vermelde bekende g- en h-loze vormen (in vetjes):

N.	*lahwa	>	*lawa	>	*law	>	lēa
G.				>	*lawes	>	lēas
D.				>	*lawe	>	lēa(e)
A.				>	*law	>	lēa
N.				>	*leahas	>	lēas
G.				>	*leaha	>	lēa
D.				>	*leahum	>	lēaum
A.				>	*law	>	lēa

Zowel het nl. *lo-louw* als dt. *Loh* (ohd. *lō*, mhd. *lau*, *lā*, *lou*, mnd. *lō*), het oe. *lēa-lēa(e)*, oe. *lagu/laga*, dt. *-lage* en ono. *logr* kunnen in ieder geval hun verklaring vinden in de voorgestelde basis.¹²⁹

2.3.2. Mogelijke Engelse lo-namen

Daar nd. *-lage* in NW-dt. namen alterneert met *-lo*, kan men zich afvragen of deze saks. alternantie ook niet in het eng. zijn neerslag heeft gevonden. Dat lijkt inderdaad het geval te zijn, hoewel men ze totnutoe niet heeft herkend, vermoedelijk omdat men steeds is uitgegaan van één enkel lexeem, oe. *lēah*, met vermoede betekenis '(open plek in een) bos > weide'. In

¹²⁸ De nd. PIN kunnen eventueel teruggaan op **lahwa*-**lahwes* > **lahu*-**lawes* > **lahu-lages*, daar de gramm. wissel. h:w (<hw) in het mnd. vervangen werd door de wisseling h:g, vgl. *rū*, *rūch*, *rūge*:*rūwe* 'rauh' (LASCH 1974:187,131).

¹²⁹ Het valt enigszins buiten het bestek van deze bijdrage, maar men kan zich afvragen of bij **lahwa* ook niet dt. *Lache* behoort, vermeld door BENECKE 1854:921 als ohd. *lacha*; SCHADE 1872:532 en DITTMAYER 1963:175 ohd. *lacha*, mhd. *lache*; HUBSCHMIED 1938:57 ohd. *lahha*, *laccha*; BACH 1953:296 ohd. *lahha*; NIERMEYER 1976:578 *lacha*, *laccha* (germ.) 'étang'; KLUGE 1989:423 ohd. *lah(ha)*. Men zou bijv. kunnen denken aan een geminaat hh onder invloed van w (ook ch en h gespeld en later meestal verdwenen door Ausgleich, BRAUNE §109 A.2., §145, vgl. *ahha* > *aha*). De vraag is daarbij dan wel waar de ā van dt. *Lache* vandaan komt, daar men dt. **Lach* zou verwachten (twee woorden samengevallen, één ontleend aan of beïnvloed door lat. *lacus*? cfr. infra). Men kan er alleen op wijzen dat het woord als ohd. *lah* (Kluge) voorkomt, dat in sommige streken (rijnfrankisch) de uitspraak [laχ] is en dat het frequent in veldnamen zoals *in der Lach* (met a of ā?) optreedt (MÜLLER 1941:10-11). *Lacke*, de bair. nevenvorm van hgd. *Lache* (FRINGS 1932:69, TEUCHERT 1972:175), zou dan kunnen teruggaan op een g-vorm **lagwa* (Verner), daar geminatie van g = kk in obdt. (BRAUNE §149, 149 A.7), bij Isidoor cc (§148 A.3), ags. -cg. Het door SMITH (1956:12) vermelde **lagge* (in *lacgeburnan*, *laggeburnan*), waarvan hij vermoedt dat het 'marsh' of iets dergelijks betekent, kan ook hierin zijn verklaring vinden (de oe. geminaat van h werd ook ch, chh, hch, die van g ook cg gespeld, HOGG 1992:34-35). Mnl. *lake*, nd. *Lake* (SCHAMBACH 1858:118) en Rijnlands [lāk] (MULLER 1941:10), waarvan het laatste als een ontleening uit het nl. wordt beschouwd (TEUCHERT 1972:175), horen hier dan etymologisch duidelijk niet bij (lange ā en -k), wat logisch is, want er lijkt (oorspr.) ook een semantisch verschil (geweest) te zijn, zoals bijv. MANSION (1924:101-102) al opmerkte: mhd.nhd. *lache* betekent 'poel, put', terwijl onl. *-laca*, ags. *lacu* 'stromend water, beek' betekent (zie ook POKORNY 653, SCHÖNFELD 1955:181). Bij gebrek aan een corpus van gedateerde en gelokaliseerde att. (inclusief aanwijzing m.b.t. vocaallengte) van ohd. *lah(ha)*, mhd. *lache*, mnl. *lake*, ags. *lacu* etc., kan op deze kwestie niet verder worden ingegaan, maar nader onderzoek lijkt gewenst. De onzekerheid die heerst omtrent de etymologie is mogelijk mede het gevolg van het feit dat men al deze woorden tot één grondvorm wil herleiden, hoewel het wellicht om twee verschillende woorden gaat. SCHADE (1872:532) beschouwde *Lache* als een ontleening uit het lat. *lacus*. MANSION (1924:101-102) twijfelde niet aan de germ. oorsprong van de woordfamilie *laak* c.s., verwierp ontleening uit lat., maar achtte beïnvloeding door *lacus* mogelijk. HUBSCHMIED (1938:57) verwierp voor de "Wortfamilie" van *lahha* c.s. ontleening uit lat. en geloofde aan ontleening uit gall. **lokwa* 'See'. BEEKMAN (1907:1052) vermoedde voor *laak* verband met *leken*. SCHÖNFELD (1955:181) geloofde voor de groep van *laak* niet aan ontleening uit lat., wel beïnvloeding. Voor POKORNY 653 zijn ohd. *lahha* mnd. *lake* ags. *lacu* wel lat. leenwoorden. DE VRIES (1971:379) beschouwt *laak* c.s. als afleiding van *leken*, *leken* en niet verwant met (wel beïnvloed door) lat. *lacus* (ook DE VRIES 1991:225). Voor TEUCHERT (1972:175) hoort *Lake* etc. niet bij *leken*, maar is het van Romeanse oorsprong, uit *laca*, *lacca*, zelf uit lat. *lacus*. KLUGE (1989:423) noemt ohd. *lah(ha)* os. *laca* weer wel een ontleening uit lat. *lacus*.

plaatsnamen treedt dit laatste frequent op als D. *lēage* en later (na de evolutie tot *lēge*)¹³⁰ als *-lege*, *-lega*, *-leg* etc. en dan me. *-leye*, *-lei* etc.¹³¹ Van de paar honderd NZ-namen op *-ley*, *-leigh* die bij EKWALL (1959) uit *lēah* worden verklaard, zijn er een veertigtal geattesteerd met oe. vormen, nl. twintig met *-leage* (att. tussen 798 en 1030, waarvan 10 vóór 1000), zeven met *-leah* (att. tussen 772-1038, zes vóór 1000), vijf met *-leag* (att. 843-1002), drie met *-leahge* (765,816,957), twee met *-leagh* (704,780), een met *-leach* (780) en *-lea* (836).¹³² Jongere att. van deze namen en van de talrijke andere die pas later voor 't eerst geattesteerd zijn, vertonen (att. 11de-14de eeuw) *-lege*, *-lega*, *-leg*, *-leg*, *-leh*, *-lei*, *-leye*, *-leia*, *-leie*, *-lea*, *-la*, *-lai*, *-le*.

SMITH (1956:19-20) merkt op dat de diverse spellingen geen probleem vormen, m.a.w. dat ze alle uit *lēah* - *lēage* verklaard kunnen worden. Bij een zestiental namen treft men echter oude spellingen aan op *-lage*, *-lagh* etc.¹³³ Volgens SMITH gaan me. spellingen op *-lagh* (later *-laugh*) waarschijnlijk terug op een oe. *l̄æh*, dat verkort werd tot *-læh* in onbeklemtoonde positie en dus normaal me. *-lagh* werd, maar hij geeft toe dat het niet altijd gemakkelijk te onderscheiden is van on. *logr*.¹³⁴ EKWALL (bijv.229,425) vermoedt dat *-lagh* (*-laugh*) te wijten is aan Scandinavische invloed.¹³⁵ De door Smith voorgestelde vorm *-læh* is bij Ekwall inderdaad geattesteerd, nl. *Æstlæh* (Eastley in Worcestershire), 987 *Fearnlæh* (Farleigh in Somerset), 1036 *Fæliglæh* (Fawley in Herefordshire), waarnaast *-læg* in *Cahin læg* (Caughley in Shropshire).

Stof tot nadenken bieden echter ook andere attestaties bij Ekwall¹³⁶: Azerley (YW), 1086 *Aserla*, *Asserle*, *Haserlai*, me. *Azerlagh*, 1277 *Azerlay*, 1281 *Atherlay*; Bentley (Wo), 962 *Beonetlæage* (enige att.), (YE) 1086 *Benedlage*, 1229 *Benetley*; Botley (Bk), 1167 *Bottlea*, 1195 *Bottelag*; Caughley (Sa), 901 *Cahing læg*, 1221 *Cacheleg*, 1255 *Kacheleg*, *Kakeleg*; Farleigh (K), 871-89 *Fearnlege*, 898 *-leag*, 1086 *Ferlaga*, 1291 (West-) *farlegh*; Healaugh (YN), 1200 *Helagh*, (YW) 1086 *Hailaga*, *Helage*, 1224-30 *Helagh*, (YN) 1279-81 *Helagh*; Munsley (He), 1086 *Muneslai*, *Moneslai*, *Muleslage*, ca.1175 *Muneslega*; Skirlaugh (YE), 1086 *Scherle*, *Scir(e)lai*, *Schireslai*, ca.1155 *Scirlaga*, 1240 *Skirlagh*; Stokesley (YN), 1086 *Stokeslage*, ca. 1120 *Stokesley*, 1157 *Stokeleia*, 1197 *Stoclai*; Tupsley (He), 1086 *Topeslage*, 1241 *Topesle*; Wensley (YN), 1086 *Wendreslaga*, 1200 *Wandeslee*, 1203 *Wendesle*; Wheatley (YW), 1086 *Watelage*, 1219 *Wetelag*, 1280 *Whetelag*; Whixley (YW), 1086 *Cucheslage*, 1150-54 *Quyquesle*, ca.1200 *Quixeleia*, 1206 *Quixle*; Yearsley (YN), 1086 *Eureslage*, 1176 *Euereslai*.

Wanneer men vaststelt dat bij deze namen vaak de oudste att. of soms alle att. (*Healaugh*, *Wheatley*) *-laga*, *-lage*, *-lagh* vertonen, dan kan men zich afvragen of hier niet aan *laga* (als alternerende vorm van *lea*) gedacht mag worden, dat een gelijksoortige evolutie kan hebben gevolgd als saks. *-lage* > *-lege* (cfr. supra) en daardoor is samengevallen met *-lēge* < *-lēage*.¹³⁷ Indien dat zo is, dan valt te vermoeden dat ook in een aantal andere *ley*-namen, die pas in de

¹³⁰ ēa > ē laat-WS voor g,h (WRIGHT §135).

¹³¹ In me. verdween de stemhebbende velare fricatief door vocalisatie, g > i/y, u/w, bijv. *fæge* > *fey* (Random XVI).

¹³² Het gaat om de volgende namen: Ardeley, Bagley, Balterley, Beoley, Bickleigh, Botley, Bromley, Burley, Chaceley, Chaddesley, Chiddingley Wood, Crowle, Earnley, Everley, Farleigh, Gailey, Grimley, Gumley, Hadleigh, Hartley, Headley, Ilkley, Kidsley, Kinnerley, Lindley, Martley, Oakleigh, Redmarley, Romsley, Sedgley, Semley, Smalley, Stirchley, Tadley, Whalley, Woodleigh, Worsley, Yardley.

¹³³ Astley, Azerley, Bentley (x2), Botley, Caughley, Farleigh (x2), Fawley, Healaugh, Mumsley, Skirlaugh, Stokesley, Tupsley, Wensley, Wheatley, Whixley, Yearsley. SMITH noemt alleen Healaugh, Helmsley en Wensley; bij Helmsley noteert Ekwall echter 1086 *Elmeslac*, niet *-lagh*.

¹³⁴ Dat hij echter alleen kent (p.26) als 'a law, a district administered under one law' en vergelijkt (deel I, p.73) met *byjar-log* 'a village community' (cfr. Swed. *byalag*), in me. 'local law of a township etc.' > 'a township'.

¹³⁵ EKWALL 1959:229,425. SMITH spreekt van "some NCy" (North Country) PIN, maar van de 18 namen in noot 133 komen er 9 voor in Yorkshire (W,E,N) en 9 niet in "NCy", nl. 2 in Worcestershire, 3 in Herefordshire, een in resp. Buckinghamshire, Shropshire, Somerset en Kent.

¹³⁶ Alle s.v. Afkortingen: YW, YN, YE (Yorkshire West-North-East Riding), Wo (Worcestershire), Bk (Buckinghamshire), Sa (Shropshire), K (Kent), He (Herefordshire).

¹³⁷ Vgl. *lea* 'grasland etc.', anglo-lat. 12de eeuw *lega*, 13de eeuw *leya* (ONIONS 1188).

me. periode voor het eerst en met bijv. *-lege* geattesteerd zijn¹³⁸, met *laga* rekening dient gehouden. Het is een kwestie die uiteraard door terzake bevoegde vorsers moet worden onderzocht, maar ze lijkt me wel het onderzoeken waard. Het is immers niet onmogelijk dat men zich in de eng. literatuur totnutoe uitsluitend heeft laten leiden door de gedachte dat er in PIN slechts één *lēah* (uit **lauha*) te zoeken valt. Een nieuwe, onbevungen, benadering, waarbij men uitgaat van het bestaan van oe. *lēah* ‘bos’ naast oe. *lēa* ‘poel’ en het verwante *laga*, kan misschien tot nieuwe inzichten leiden.

Zodra de eerste schroom overwonnen is, kan men misschien nog een stap verder gaan en onderzoeken of sommige van de namen waarvan men aanneemt dat ze oe. *hlāw* bevatten, niet eveneens *lea*-namen kunnen zijn, nl. met oe. D. **lawa*, **lawe*. Bij Ekwall treft men meer dan zestig namen aan die uit *hlāw* worden verklaard, maar slechts vier ervan zijn ondubbelzinnig met dit element geattesteerd, nl. Challow (947 *Ceawan hlæw*, 1220 *Chawelawe*), Cuckamsley Knob (1006 *Cwicchelmeshlæw*, een heuvel), Thornley (1071-80 *Ðornhlawa*, 1104-8 *Tornalau*), Winslow (795 *Wineshlauu*). De overige namen vertonen in hun moderne vorm *-low* (40), *-ley* (11), *-loe* (3), *-law* (2), *-lawe* (1) en zijn (globaal genomen) geattesteerd (tussen 1043-1437) met *-lawe* (1043-1332, 54x), *-laue* (1080-1206, 6x), *-lav* (1086, 7x), *-lau* (1086-1255, 7x), *-lauua* (1086, 2x), *-law* (1086-1346, 5x), *-lawa* (1086-1261, 14x), *-laua* (1086-1184, 2x), *-low* (1086-1437, 4x), *-lauue* (1095), *-lauwe* (1221-1254, 4x), *-lou* (1235), *-lowe* (1242-1433, 16x), *-loue* (1260,1261).¹³⁹ Indien zelfs *hlāw* in bijtonige positie tot *-low* en *-ley* kon evolueren (bijv. *Thornley*), dan lijkt het niet gewaagd te veronderstellen dat het een D. **lawa* (uit **lahwa*) op dezelfde manier kon vergaan en dat men het, althans in een aantal van deze namen, zal mogen zoeken. Mij komt het, als geïnteresseerde buitenstaander die alleen kan voortgaan op de gegevens van Ekwall, in ieder geval als eigenaardig voor dat namen die uitsluitend met *-lawa*, *-lawe* etc. en pas vanaf de 11de eeuw of later geattesteerd zijn en in hun moderne vorm *-ley* bevatten, worden verklaard uit *hlāw*, bijv. *Crawley* (alleen geatt. als 1225,1256 *Crawelawe*), *Hartley* (alleen 1167 *Hertelawa*, 1242 *-lawe*), *Hauxley* (alleen 1204 *Hauekeslaw*, 1242 *Hauekislawe*), *Kearsley* (alleen 1245 *Kerneslawe*, 1346 *Kereslaw*), *Kirkley* (alleen 1176 *Crikelawa*, 1267 *Crekellawe*), *Osmotherley* (alleen 1246 *Asemunderlawe*, 1332 *Osmoundrelawe*), *Sawley* (alleen 1086 *Salle*, 1166 *Sallawa*, 1242 *Sallowe*), *Slingley* (1155 *Slingelawe*, enige att.), *Tinsley* (alleen 1086,1196,1230 *Tineslawe*, 1292 *Tunneslowe*). Anderzijds worden uit *lēah* verklaard: *Butterlaw* (enige att. 1242,1256 *Buterlawe*), *Hockley* (enige att. 1345 *Hokelowe*, z.j. *Huckelowe*), *Great Oakley* (alleen 1086 *Achelau*, 1176 *Accle*, 1220 *Acle*), *Softley* (ca. 1200 *Softelawe*, 13de eeuw *-leie*, 1242 *-ley*).

Nogmaals, ik kan de motieven voor deze verklaringen niet overzien, maar een nieuwe benadering lijkt mij toch niet zonder meer af te wijzen.¹⁴⁰ Dat de vermelde namen *-lawa*, *-lawe* etc. bevatten in me. attestaties, d.w.z. op een ogenblik dat **lawa* reeds lang tot *lēa* was ontwikkeld, mag uiteraard geen bezwaar zijn. Het kan immers gaan om (datief)vormen die “versteenden” in toponiemen (zoals bijv. *Bocholt* een oudere vorm van *hout* bewaart) en het is

¹³⁸ Dgl. namen zijn zeer talrijk, bijv. *Abberley* (1086 *Edboldelege*, ca.1180 *Aldboldelega*, 1216 *Abbedeslegh*), *Agardsley* (1086 *Edgareslege*), *Allesley* (1176 *Alleslega*, 1236 *-legh*), *Alveley* (1086 *Alvidelege*, 1195 *Aluitheleg*, 1196 *Alfithetea*), *Amberley* (1086 *Amburlege*), *Angersleigh* (1086 *Leg*), *Anningsley* (1324 *Annyngelegh*), *Apperley* (1212 *Apperleg*) etc.etc., enkele honderden namen in EKWALL 1959.

¹³⁹ De o-vormen, afgezien van 1x 1086, pas vanaf 1242. Het gaat om de namen *Bromlow*, *Callow*, *Chellow*, *Creslow*, *Cutteslowe/Cutslow*, *Docklow*, *Farlow*, *Grindlow*, *Hadlow*, *Haglow*, *Hankelow*, *Harlow*, *Henlow*, *Highlow*, *Horninglow*, *Hounslow*, *Hucklow*, *Hurdlow*, *Longslow*, *Ludlow*, *Marlow*, *Munslow*, *Onslow*, *Pathlow*, *Pentlow*, *Peplow*, *Publow*, *Purslow*, *Shardlow*, *Stanlow*, *Tadlow*, *Taplow*, *Thriplow*, *Thurlow*, *Twemlow*, *Wardlow*, *Wilmslow*, *Winslow*, *Winterslow*; *Brenkley*, *Crawley*, *Hartley*, *Hauxley*, *Kearsley*, *Kirkley*, *Moorsley*, *Osmotherley*, *Sawley*, *Slingley*, *Tinsley*; *Bledisloe*, *Etloe*, *Kelloe*; *Heatherslaw*, *Pelaw*; *Stanlawe*.

¹⁴⁰ Misschien heeft men zich soms laten leiden door de aard van het eerste lid (*Oakley*) of door als identiek beschouwde namen, bijv. *Butterlaw* < *lēah*, wegens *Butterleigh* (Devonshire), 1086 *Buterlei*, 1188 *-lea*; (Derbyshire) 1276 *Buterleg*, 1330 *-leye*; (Herefordshire) 1086 *Buterlei*, 1138 *-lega*. Onduidelijk is dan, waarom dit niet altijd gebeurt. Zo wordt het boven vermelde *Sawley* als ‘sallow hill’ verklaard, terwijl twee andere *Sawleys* (ca.1030 *Sallege*, 1086 *Sallai*; 1162 *Sallea*, ca.1195 *Salleie*, *Salieleie*) de verklaring ‘sallow lēah’ krijgen; men zal zich hier wellicht hebben laten leiden door de oudste att., maar dan is de vraag: waarom ook niet bij *Butterlaw*? In hoever de lokale topografie en geschiedenis werden ter hulp geroepen, kan ik niet beoordelen.

niet onmogelijk dat moderne *ley*-vormen teruggaan op de N. en dat bijv. van N. **Kerneslēa* - D. *Kerneslawā* (> *Kearsley*) toevallig de D. is geattesteerd.

2.3.3. Betekenis en betekensevolutie

Het komt mij voor dat men op etymologische en semantische gronden zowel in het dt. en nl. als in het eng. twee verschillende topografische termen *lo* zal moeten onderscheiden. Enerzijds is er **lauha*, dat leidde tot nl. *lo*, dt. *Loh*, oe. *lēah*, anderzijds **lahwa*/**lagwa*, waarvan **lahwa* evolueerde tot nl. *lo*, dt. *Loh*, eng. *lea* en **lagwa* tot (saks., oe.) *lagu* > *-lage*. De oorspronkelijke betekenis van **lauha* is waarschijnlijk (blijkens de etymologie) ‘open plek in het bos’ en wellicht later ‘open bos, bos’.

Bij de sub 2.3.1. behandelde lexemen gaat het grosso modo steeds om dezelfde betekenis: oorspronkelijk ‘plas, poel’ en later eventueel ‘moeras, drassige grond, natte weide etc.’ (zie sub 1.1.4.). De oorspronkelijke betekenis vindt men nog in het mhd., mnd. en blijkbaar ook in dt. dialecten (althans 19de eeuw), maar al voor mhd. mnd. wordt ook de secundaire betekenis ‘moerassige weide, drassige grond etc.’ vermeld (cfr. 1.1.4.). Het eng. *lea* kent men met de secundaire betekenis ‘weide etc.’, terwijl de oorspronkelijke betekenis niet geattesteerd is of niet als zodanig herkend werd; wel geattesteerd is oe. *lagu* ‘sea, flood, water’, *lag(a)* ‘vijver, poel’, me. *laie* ‘pool’ en oe. **lagge* (in *lacgeburnan* / *laggeburnan*, waarin het volgens SMITH zoiets als ‘marsh’ moet betekenen, ook blijkens dial. *lag* ‘a narrow marshy meadow by a stream’).¹⁴¹ Het ono. kent *logr* ‘nass, wasser, see’ en *lā* ‘strandwasser, meer, welle’, nno. *laa* ‘sumpfwasser’ etc.¹⁴²

Ik meen daarom dat *lo* oorspronkelijk een natuurlijke waterplas aanduidde, al dan niet in een bos gelegen, ten onzent waarschijnlijk meestal wat wij thans gewoonlijk een *ven* noemen.¹⁴³ Een ven was oorspr. een niet-natuurlijke waterplas, ontstaan door het steken van veen, maar *ven* werd later de gewone term voor elke wilde waterplas, wat mede het verdwijnen van het appellatief *lo* kan hebben veroorzaakt. Voor het etymologisch verband van *lo* ‘poel’ met *looien* en *lo* ‘run’ is nu een korte excursie nodig naar het looibedrijf.

2.4. Leerlooierij en etymologie van *looi* en *looien*

De techniek van het looien, het omvormen van dierenhuiden tot leer, o.m. door het gebruik van de chemische eigenschappen van tannines, is eeuwenoud. Hoe er in het verre verleden precies gelooid werd, is niet bekend. De oudste beschrijving¹⁴⁴ die ik aantrof, dateert van 1789, maar men mag aannemen dat ze een techniek weergeeft die in essentie eeuwenlang ongewijzigd is gebleven. Daaruit blijkt dat het looien een langdurig proces was, dat voor bepaalde soorten leer (zoolleer) een jaar in beslag kon nemen (alle bewerkingen inbegrepen) en waarbij het gebruik van water een belangrijke rol speelde.

De verse of “groene” huiden, die vooral in de slachtijd ruim voorradig waren, werden onthoort, ontstaart en “aan den kant des waters gevleid”.¹⁴⁵ Daar werd door het hoorgat van elke huid een touw getrokken en werden de huiden met de haarkant naar boven uitgespreid in het water, waarbij er zoveel huiden aan een touw werden geregen als de diepte van het water toeliet. 's Anderendaags werden ze opgehaald “ter uitzijpering” en daarna weer in het water gelegd, een behandeling die een paar dagen werd herhaald. De duur van dit

¹⁴¹ SMITH 1956:8,12. Voor mogelijk ontstaan als geminaat, zie noot 129.

¹⁴² DE VRIES 1961:373.

¹⁴³ Lat. *lacus* was oorspr. de gewone aanduiding voor ‘jede trogartige vertiefung’, waaruit dan zowel de bet. ‘trog, kufe’ als ‘see’ kon voortvloeien (VON WARTBURG 1950:126). Vgl. ook gr. *λακκος* ‘vijver voor watervogels’ bij Herodotus (MULLER 1969:430).

¹⁴⁴ KASTELEIJN 1789, “... Uit een oorspronkelijk Nederduitsch Handschrift, en de beste Werken der Uitlanderden zaamgesteld door P.J.KASTELEIJN”. Een beschrijving vindt men ook in de “Encyclopédie” van d’Alembert, Diderot e.a., deel XV:889 vlg. s.v. tanner. Voor de latere looierij: BÉRARD 1951 en WATERER 1956.

¹⁴⁵ Beschrijving naar Kasteleijn, tenzij anders vermeld.

reinigingsproces hing o.m. af van het soort water, d.w.z. langer in stilstaand water dan in een rivier.¹⁴⁶ Na de zuivering werden ze in kalkkuilen (later -kuipen) gelegd voor losbijting van de haren, een proces dat 3 à 5 weken in beslag nam, d.w.z. korter in de zomer en langer in de winter.¹⁴⁷ Na uitkalking werden de huiden weer in het water gelegd en om de 2 dagen gespoeld en “opgeslagen”. Pas na grondige spoeling gingen ze naar de looikuilen (later -kuipen) waar ze met een laag fijn gemalen run werden bestrooid (d.i. de eerste “eek” of “run”).¹⁴⁸ Na 4 à 8 weken (afhankelijk van het weer) in de eerste run werden de huiden afgeveegd en opnieuw bestrooid met run; na 8 à 12 weken werden ze gedraaid en werd de andere kant bestrooid (de 3de run). Na 4 à 6 maanden waren de lichtste huiden dan klaar (“gaar”), maar de zwaarste kregen een 4de bestrooiing en werden pas na 5 à 6 maand gaar.¹⁴⁹ Na uitlooiing werden de huiden afgeklopt, te drogen gehangen, een dag of twee opeen gelegd, weer opgehangen en na volledige droging gestapeld.

Als looistof werd naast de eek-run ook de bast van andere bomen gebruikt, zoals berk, wilg, den etc.¹⁵⁰ Welke de eerste looistoffen waren die de mens gebruikte, is onbekend; men vermoedt “dass man die Felle zuerst in Wasser einweichte, um die Haare besser entfernen zu können” en ze daarna behandelde met plantensappen; al in de oudheid (Plinius) kende men diverse looistoffen, o.a. ook aluin.¹⁵¹

Millennia lang bleef het looien een “widely distributed local industry” en in de late 16de eeuw was er in de meeste Engelse dorpen een leerbewerker¹⁵², een toestand die wel niet verschillend geweest zal zijn op het continent. De oorspr. looierijen waren klein en “established near the sources of tanning materials”¹⁵³ en bovendien uiteraard in de nabijheid van water, vaak een rivier¹⁵⁴, en een eind van de bewoning verwijderd, mede omwille van “la nature malodorante” van de grondstoffen.¹⁵⁵

De oorsprong van het looien is nog steeds duister, maar vermoed wordt dat het ontstond uit “the immersion of pelts in forest pools containing tannin”.¹⁵⁶ Cultuurhistorisch is het inderdaad zo dat de mens huiden bewerkt heeft vooraleer hij het looiprocedé ontdekte en uiteraard voor hij de werking van looistoffen kende. Men kan zich voorstellen dat aanvankelijk de bewerking van huiden beperkt bleef tot grondig reinigen en drogen. Wanneer dit reinigen gebeurde in bosvennen (*lo*), die rijk zijn aan “natuurlijke” tannines (bijv. van afgevallen takken en bladeren), kan na verloop van tijd, wellicht per toeval (huiden die wat langer in het water gelegen hadden), de looiende werking van het “moorwasser” ontdekt zijn. Het lijkt daarom aannemelijk dat men naderhand steeds dergelijke plassen heeft aangewend voor de leerbewerking en dat men die activiteit “lo-en” heeft genoemd, d.i. “de huiden ter bewerking in het lo leggen”, en dat na de ontdekking van looistoffen men die ook *looi* of “looisel” ging noemen.

Looien beschouwt men als een *jan*-afleiding (germ. **laujan*-) van *lo* ‘run’ (**lawā*), dat men verbindt met gr. λυω ‘ik maak los’.¹⁵⁷ Volgens bovenstaande redenering moet men evenwel uitgaan van *lo* ‘poel’, m.a.w. ogm. **lagwjan* > **lawjan* > **laujan* > *looi*en, met *louwen* uit de

¹⁴⁶ Diderot e.a., l.c.

¹⁴⁷ Huiden voor hard zooller liet men doorgaans “als het vriest, stil in de kalk liggen, tot de grootste koude over is”, al duurt dat 8 à 10 weken. Daarna werden ze om de 14 dagen in en uit “geslagen”, 4 maal om de 14 dagen en 6 maal om de 8 dagen in de winter, 8 maal om de week in midzomer. De beste tijd om zooller te looien is 's winters, omdat de hitte zowel water als leer “mat” maakt en het leer slap (p.21). Niet overal werd de kalkmethode gebruikt: in Duitsland gebruikte men zout en werden de huiden na weking gezouten en ter “zweting” opeengelegd en dagelijks gekeerd (p.15-16).

¹⁴⁸ Berkenbast of -run werd niet zoals de eikenbast gestampt of gemalen, maar slechts met de bijl op een blok in kleine stukjes gehakt (p.17).

¹⁴⁹ Tuighuiden kregen 3 eken, kalfshuid 2 etc. (p.12).

¹⁵⁰ Zie KASTELEIJN (1789:27-29) voor lijst van gebruikte (bijv. run van diverse bomen) en aangeprezen looistoffen (o.a. sleepruimen, mispel, mierik, tabak).

¹⁵¹ NEUBURGER 1919:79.

¹⁵² WATERER 1956:157.

¹⁵³ FLINN 1967:412.

¹⁵⁴ KASTELEIJN 1789:4; BÉRARD 1951:6,33.

¹⁵⁵ BÉRARD 1951:6.

¹⁵⁶ WATERER 1956:151. Ook GRIMM (1885:1128) suggereerde mogelijk verband tussen *Loh* en “die beizende eigenschaft des moorwassers”.

¹⁵⁷ DE VRIES 1991:234.

vervoegde vormen (bijv. *lawida* > *louwde*).¹⁵⁸

Voor “looistof” kan men uitgaan van een *ja*-afleiding ogm. **lagwja* > **lawja* > **lawi* > *louw*, met uit de cas. obl. *looi* (**laujis*) of een *jō*-afleiding **lagwjō* > **lauwa*.¹⁵⁹

De louwmaand, januari, ontleende haar naam aan het looibedrijf, dat dan op volle toeren draaide om de huiden te verwerken die na de slachtmaand (november) ruim voorradig waren en in december het reinigingsproces hadden doorgemaakt.¹⁶⁰

3.0. BESLUIT

Door een speling van het lot (i.c. de werking van “klankwetten”) leidden twee oorspronkelijk verschillende woorden (**lauha* en **lahwa*) op een bepaald ogenblik beide tot *lo*. Ze geraakten beide gefixeerd in toponiemen maar verdwenen als appellatieven uit de taal (afgezien van eng. *lea*). **Lauha* zal oorspronkelijk een open plek in het bos of een open bos hebben aangeduid, maar geleidelijk zal *lo* ook gewoon ‘bos’ of eventueel ‘geïsoleerd bos’ zijn gaan betekenen.¹⁶¹ Voor *lo* ‘poel’ zal de betekenisevolucie zich als volgt hebben voorgedaan. Een IE **lakwos* met bijv. de betekenis ‘met water gevulde komvormige verdieping, holte of bak’ gaf aanleiding tot gr. *λακκος* ‘vijver voor watervogels’ (Herodotus), ‘regenput, waterreservoir’ (Attici), ‘reservoir voor wijn, olie etc.’ (Herodotus en Att.) en het lat. *lacus* ‘meer; vergaarbak, bassin; kuip voor gegiste wijn, kalkput’, waaruit later ofra. *lai* ‘meer’. Het germ. equivalent **lahwaz*, met gelijksoortige betekenis, leidde, zoals boven uiteengezet, tot ohd. *lō*, oe. *lēa*, nl. *lo* ‘poel, vijver’ en oe. **lagge* ‘moeras’, os. oe. *lagu* en *lag(a)* ‘vijver, meer, poel etc.’, oier. loch ‘meer, vijver’, ono. *logr* ‘meer, water’ en *lā* ‘strandwater, meer’, mhd. *lā* ‘bron, moeraswater’.

Poelen en plassen vormden een markant natuurlijk gegeven en waren daardoor a.h.w.

¹⁵⁸ VAN BREE 33.4. vgl. *tooien*, *getouw*; *taujan* - *tawida*.

¹⁵⁹ Vgl. **agwjō* > *Aue*; VAN BREE 33.4. *hawi* > mnl. *houwe*, *hauj* - > *hooi*; SCHÖNFELD §54. TRIER 1952:131 germ. **lauwa*-, IE *lowwo*-.

¹⁶⁰ Het eng. *tan* (1604) ‘looistof’ (ofra. *tan*, mlat. *tannum*) wordt beschouwd als een afleiding van ww. *tan*, laat-oe. *tannian*, waarvan men vermoedt dat het mlat. *tannare* is, of “perh. of Celtic origin; reinforced in ME from ofr. vb. *tan(n)er*” (ONIONS 2241). Voor KLEIN (1967:1569) is *tan* ‘oak bark’ ontleend aan mlat. *tannum*, “which is of Celtic origin. Cp. Bret. *tann* ‘oak tree’”, en ww. *tan* aan mlat. *tannare*. DAUZAT (1938:698) noemde *tan* en *tanner* (13de eeuw) van “origine douteuse” en giste dat het misschien een gall. ‘sombre’ vertegenwoordigde, zodat het ww. eigenlijk ‘rendre sombre’ zou hebben betekend. Voor BLOCH (1968:623) ontstond *tan* “très probabl.” uit een gall. **tann*- ‘chêne’ (Bret. *tann* ‘chêne’, cornisch *glas-tannen* “quercus vel ilex”), daar de eikenschors al vroeg gebruikt werd voor de leerbereiding. Het gall. woord moet dan een andere variëteit van eik hebben aangeduid dan *cassanus* (chêne); het ags. *tannian* is ontl. < lat. van Gallië, it. *tanno*, *tannare* ontl. < fra. Mag men in het licht van het hier voorgestelde (*lo* ‘poel’ > *looi*, *looien*) veronderstellen dat op gelijkaardige wijze *tan*, *tanner* verband houdt met *étang*? DAUZAT (1938:298) meende dat *estanc* (12de eeuw) ontleend werd aan lat. *stagnum*, “avec attraction ancienne d’étancher” (het oud-prov. heeft de twee vormen *estanh* en *estanc*). BLOCH (1968:239) verwierp evenwel de afleiding uit lat. *stagnum* en meende dat *étang* hoort bij *étancher*, dat in het ofra. zeer uiteenlopende betekenissen had, ‘arrêter, épuiser, dessécher, fatiguer’; hij meende dat *étancher* een lat. **stanticare*, afl. van *stans*, part. pres. van *stare* vertegenwoordigt en dat it. *stanco* ‘las’ daarmee niet in tegenspraak is, daar de syncope van *i* in het it., hoewel niet algemeen, toch vrij frequent is. Ik kan dit alles niet beoordelen, maar het lijkt mij het onderzoeken waard of *stagnum* toch niet tot *étang* evolueerde, met als afleiding *tanner* en *tan* (zoals *lo* ‘poel’ > *looi*, *looien*).

Ik vraag me ook af of *lauw*, gewestelijk voor *zeelt*, een groenachtige, slijmerige, karperachtige vis, die zich ophoudt in de modder van stilstaand water (*Tinca tinca*, Kil. 275 *lauwe*, *louwe*, WNT VIII:3098 *louw*, ADELUNG 1796:1939 *die Lauge*) zijn naam niet aan *lo* ‘poel’ ontleende, zoals het dt. equivalent die *Schleie* eveneens naar het “slijmige” werd genoemd (POKORNY 663 wortel *lei*-). Misschien is het dan ook geen toeval dat het eng. equivalent (laat-me.) *tench* is, < ofra. *tenche* (mod. fra. *tanche*).

¹⁶¹ De 19de-eeuwse informanten spreken bij het beschrijven van wat zij als *lo* kennen vaak van “Gehölz, kleiner Wald bes. im offenem Felde” (SCHADE 1872:568), “wald zwischen feldern”, “kleines gehölz, buschwerk, welches einzeln mitten im angebauten felde liegt”, “abgesondertes gehölz” (GRIMM 1885:1127). Wijst de (19de-eeuwse) geïsoleerde ligging van dergelijke bospercelen erop dat het gaat om bosresten die overbleven precies omdat er destijds een *lo* ‘poel’ was, die het terrein voor ontginning minder onmiddellijk geschikt maakte en hadden de informanten het over PIN die oorspronkelijk een poel aanduiden?

voorbested om tot toponiemen aanleiding te geven. Op talrijke plaatsen ontstond daardoor een toponiem *het lo*, al dan niet met een onderscheidende bepaling, waarvan de benoemingsradius niet beperkt bleef tot de eigenlijke plas, maar zich uitbreidde tot de omgeving. Zo kon de naam van de plas ook gaan slaan op de aangrenzende weilanden, werden weilanden of andere terreinen benoemd naar een aangrenzende plas, of bleef de naam bewaard voor de weilanden aangelegd op een voormalige, drooggelegde poel. Ook bij de soortnaam *lo* kon zich een semantische evolutie voordoen in de richting van ‘moerassige weide’ (vgl. de evolutie van *broek*, *meers*, bijv. ‘moeras’ > ‘natte weide’), wat in het mhd. gebeurde (cfr. supra ‘Waldwiese, Sumpfwiese, Sumpf, Flusswiese’) ¹⁶² en in het eng. *lea* werd bestendig. ¹⁶³

Lo-terreinen (zowel *lo* ‘bos’ als *lo* ‘poel’) waren, o.m. door de moerassigheid of de aanwezigheid van een waterplas, niet het meest geschikt voor de landbouw, wat verklaart waarom ze niet zelden tot de gemeenschapsgronden behoorden, zodat de naam (vgl. elders *aard*, *broek*, *vroente* en dgl.) bijv. kon optreden in reglementering, zoals “niemand zal hout hakken in het lo”. ¹⁶⁴

Het woord gaf, zoals gezegd, ook aanleiding tot *looien* en *lo* (‘looistof’) en het is niet onmogelijk dat op sommige plaatsen *het lo* de aanduiding was van de plaats waar geloid werd. ¹⁶⁵

Zowel in veldnamen als NZ-namen zijn beide *lo*'s mogelijk en bij de meeste namen is moeilijk uit te maken met welk *lo* precies rekening moet worden gehouden. Oude en latere attestaties kunnen een aanwijzing zijn, evenals gegevens uit de lokaal-historie en eventueel het genus (f. wellicht ‘poel’) en de aard van het eerste lid. Een boomnaam hoeft daarbij echter niet noodzakelijk op *lo* ‘bos’ te wijzen (Eeklo = bijv. ‘eikenbos’, ‘plas in een eikenbos of door eiken omzoomd’, of ‘plas waar geloid werd met ter plaatse beschikbare run’?) en het naast elkaar bestaan van namen als *Eekhout*/*Eeklo* kan zowel doen vermoeden dat *lo* in die namen ‘bos’ betekende als dat het dit wellicht precies niet betekende. Evenmin zal men zonder meer kunnen uitmaken op welk stadium van de betekenis-evolutie het element bij de naamgeving werd gebruikt, maar het valt aan te nemen dat (bij *lo* ‘poel’) oudere namen met het appellatief *lo* in de betekenis ‘poel’ werden gevormd, terwijl aan jongere namen (alleen Veldnamen?) *lo* met een secundaire betekenis ‘weide’ ten grondslag kan liggen.

Bij NZ-namen zal men in ieder geval vaker rekening moeten houden met *lo* ‘poel’ dan tot nu toe is gebeurd en een aantal NZ-namen zullen daardoor zeker een meer plausibele verklaring krijgen. Ik denk aan namen zoals *Beverlo*, *Fischley*, *Fischeln* ¹⁶⁶, *Otterlo*, *Vorsel* (met benoeming naar de dieren die zich ophielden in dgl. waterplassen), *Geel* (kleur van de ondergrond), *Baarle*, *Kallo* (plas zonder omgroeiing), *Gierle* (‘modderlo’), *Loenhout* (‘bos met vennen’) etc. ¹⁶⁷

Tot besluit mogen de wijze woorden worden aangehaald van BEEKMAN (1906:42), die stelt dat het niet aangaat “loo in de zeer vele daarmee samengestelde plaatsnamen voor één en hetzelfde woord aan te zien”.

¹⁶² De sub 1.1.3.3. vermelde mhd. verzen komen hiermee in een nieuw daglicht.

¹⁶³ Ongetwijfeld mede door de verwarring met *lease* (oe. *læs*), dat blijkbaar verkeerdelijk als een mv. werd aangezien, en met *lea*² ‘onbebouwd land etc.’ (OED).

¹⁶⁴ Zie att. in noot 30, ook TRIER (1952:116) en GRIMM 1885:1127. Ook att. in STALLAERT II(1891):174 “dat men utegheven sal ‘die bloete Loe’, die de stat toebehoert ende hare ghemeenen vroente is”.

¹⁶⁵ Is het toevallig dat bij de boomnamen als eerste lid van *lo*-namen zo vaak eik, berk, of wilg voorkomt, d.w.z. populaire “looistof-bomen”? (zie noot 31)

¹⁶⁶ *Fischeln* (bij Mönchen-Gladbach), 943 *Fiscolo* ‘vislo’, was een discussiepunt in GYSSELING (1960:26), waarbij men de vraag stelde in hoeverre *vis* te rijmen valt met *lo* ‘bos’ en als oplossing bood dat *vis* hier = *fis* ‘bunzing’. In TW 358 merkt GYSSELING bij *Fischeln* ‘vislo’ op: “Die Veranlassung zu solcher Namengebung ist aber unbegreiflich”. Bij *Fischley* stelt EKWALL: “Hardly ‘LĒAH where fish were caught’ en suggereert: “perhaps an OE **fisca* ‘fisherman’. Zie ook TW 139 *Beverlo*: “Een naar de betekenis even zonderlinge samenstelling als *Fischeln*”.

¹⁶⁷ In Rijkvorsel ziet men *fursi*- m. ‘gaspeldoorn’ (TW 844), hoewel MANSION (1935:162) ook mnl. *versc*, *vorsc* ‘fris, zoet (water)’ mogelijk acht; hier ‘kikker’? Zie verder TW 389 voor *Geel* (germ. *gelwa*- ‘geel’ (?) + *lauha*- n. ‘bosje op hoge zandgrond’; misschien te vgl. met ‘vaalbleek, vuilgeel’ in *Sawley* ‘sallow lea’, supra?), 90 *Baarle* (germ. *baza*- > *bara*- ‘bloot, bar’ + *lauha*- n. ‘bosje etc.’), CARNOY (1948:247): *Gierle* < **gier-lo* ‘bois fangeux’ (néerl. *gier* ‘purin’). Voor *Loenhout*, DE VRIES (1962:106): *hlôn* ‘ahorn’(?), bet. zeer onzeker.

English Summary

Though also revealing some misconceptions, critical analysis of earlier literature on the subject shows that, despite the lack of absolutely conclusive evidence, there seems to be a good case for the widely accepted view that ohg. *lōh*, du. *-lō* and oe. *lēah* (ogm. **lauha-*) are woodland terms, probably (originally) meaning ‘open space in a wood’ (cp. lat. *lūcus*).

The focus in this paper is, however, on phonetically identical ohg. *lō*, du. *-lō*, well-attested with the meaning ‘pool, marsh, marshy meadow etc.’ and of uncertain etymological origin. The word is here hypothesized to be nothing but the germanic equivalent of lat. *lacus*, gr. *λακκος* (< **lacuos*, **λακκος*), i.e. IE **lakwos* > ogm. **lahwaz* and **lagwaz* (Verner). This reconstruction can not only account both for various forms that don't seem to fit in with **lauha-* and for the alternation *-loh(e)/-lage* in NW-German place-names, but can also clarify the etymological status of semantically (quasi-) identical words in different languages. Furthermore, du. *looi* ‘tanning material’, *looien* ‘to tan’ and their German equivalents ohg. *lō* etc., often rather tentatively connected with gr. *λυω*, may well be derivations from the same **lahwa*, which would be in agreement with the assumed origin of tanning: “the immersion of pelts in forest pools containing tannin”. Further research will have to reveal if eng. *tan*, fr. *tanner* can't be similarly explained from fr. *étang*, lat. *stagnum*.

Apart from *lo(o)i* ‘tanning material’, two etymologically unrelated topographical terms thus seem to have coincided at some point in their phonetical evolution in both German and Dutch: **lauha-* > ohg. *lōh*, du. *-lō* ‘open space in a wood > wood etc.’ and **lahwa-* > ohg. *lō*, du. *-lō* ‘pool > boggy land, marshy meadow etc.’ It seems quite plausible that oe. *lēa(h)* is similarly the product of this coincidence. This would explain oe. *lēah* - *lēages* (< **lauha-*) besides *lēa* - *lēas* (< **lahwa-*) and help to solve the long-standing controversy on the exact meaning of oe. *lēah*, considered etymologically identical with ohg. *lōh* “in spite of the difference of sense” (OED): oe. *lēah* ‘wood etc.’, oe. *lēa* ‘marshy meadow etc.’. The suggestion is therefore made that it might be profitable to take a fresh look at eng. alleged *lēah*-names: rather than containing *lēah* ‘wood etc.’, so far exclusively taken into consideration, some might appear to contain *lēa* ‘pool etc.’, possibly attested in such forms as *-lagh*, *-lage*, *-laga* (cp. germ. *-lage*). Even a number of names traditionally assumed to contain oe. *hlāw* might turn out to be *lēa*-names (e.g. with Dat. **lawa*).

At any rate, quite a few du. and germ. *lō*-names, by no means only those that have so far remained unexplained or “obscure”, are certain to receive a more plausible explanation with the topographical term being interpreted as ‘pool etc.’ rather than ‘wood etc.’

AANGEHAALDE LITERATUUR

- ACKER STRATINGH G. (1849). *Aloude Staat en Geschiedenis des Vaderlands*, deel 2, Groningen, 1849.
- ADELUNG J.C. (1796). *Grammatisch-kritisches Wörterbuch der Hochdeutschen Mundart*, Leipzig, 1793-1801, deel II, 1796.
- A.L. (1897). *Loo*, in: *'t Daghet in den Oosten*, XIII(1897), p.80.
- BACH A. (1953). *Deutsche Namenkunde*, Band II, 1 und 2: *Die deutschen Ortsnamen*, Heidelberg, 1953-54.
- BECANUS G. (J.Van Gorp) (1569). *Origines Antwerpianae*, Antverpiae, 1569.
- BEEKMAN A.A. (1906). *Nomina Geographica Neerlandica uit een geografisch oogpunt beschouwd*. *Loo* (LO,LE,EL,L), in: *Tijds. Koninkl. Nederl. Aardr. Genootschap*, 2e R., 23(1906), pp.1-43.
- BEEKMAN A.A. (1907). *Het Dijk- en Waterschapsrecht in Nederland vóór 1795*, deel II(I-Z), 's Gravenhage, 1907.
- BEEKMAN A.A. (1941). *Aanvullingen en verbeteringen op het (...) Middelnederlandsch Woordenboek van Dr.E Verwijs en Dr. J. Verdam* = MW XI, 's-Gravenhage, 1941.
- BEHAGHEL O. (1928). *Geschichte der deutschen Sprache*, Berlin u. Leipzig, 1928.
- BENECKE G. & MÜLLER W. (1854). *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, Hildesheim, 1963, herdr. v. uitg. 1854-1861, deel I, 1854.
- BÉRARD J. & GOBILLIARD J. (1951). *Cuir et Peaux*, Paris, 1951 (Que Sais-je 258).
- BLOK D.P. (1980). *Driel en Sellik*, in: *Naamkunde* 12(1980), pp.31-40.

- BLOCH O. & VON WARTBURG W. (1968). Dictionnaire Étymologique de la langue française, Paris, 1968.
- BOSWORTH J. (1882). An Anglo-Saxon Dictionary, Oxford, 1882.
- BRAUNE W. & MITZKA W. (1967). Althochdeutsche Grammatik, Tübingen, 1967⁽¹²⁾.
- BRUGMANN K. (1930). Vergleichende Laut-, Stammbildungs- und Flexionslehre der Indogermanischen Sprachen, Berlin und Leipzig, I(1930).
- BUDDINGH D. (1844). Verhandeling over het Westland, ter opheldering der Loo-en, Woerden en Hoven ..., Leyden, 1844.
- BUDDINGH D. (1851). Bedenkingen en Aanteekeningen op de Woordverklaringen der Plaatsnamen door de heeren J.F.Willems en A.Kreglinger, in: *A. De Jager, Archief voor Nederlandsche Taalkunde*, Amsterdam, I(1847)-IV(1854), deel III(1851-52), pp.23-68.
- BUITENRUST HETTEMA F. (1914). Oude Glossen en hun beteekenis, Gent, KVATL, 1914.
- CARNOY A. (1948). Origines des noms des communes de Belgique, Louvain, 1948-49, 2 vol.
- CLAERHOUT J. (1897). Loo en Laar, in: *Biekorf VIII*(1897), pp.362-365.
- CLAES W.H. (1925). Woudnaam loo, in: *Limburg VII*(1925-26), pp.210-212.
- DAUZAT A. e.a. (1971). Nouveau Dictionnaire Étymologique et historique (5e dr.), Paris, 1971.
- DAUZAT A. & ROSTAING CH. (1963). Dictionnaire étymologique des noms de lieux en France, Paris, 1963.
- DE FLOU K. (1934). Over de beteekenis van enkele Toponiemen uit Westelijk Vlaanderen, in: *Verl.Med.Kon.Vla.Ac.* 1934, pp.95-103.
- DE JAGER A. (1854). (zonder titel), in: *Archief voor Nederlandsche Taalkunde*, Amsterdam, IV(1854), pp.496-498.
- DE VRIES J. (1935). Altgermanische Religionsgeschichte, I(1935)-II(1937), Berlin und Leipzig, 1935.
- DE VRIES J. (1958). De betekenis van enkele grondwoorden van plaatsnamen, in: *Med.Nk.* XXXIV(1958), pp.61-74.
- DE VRIES J. (1961). Altnordisches Etymologisches Wörterbuch, Leiden, 1961.
- DE VRIES J. (1962). Woordenboek der Noord- en Zuid-Nederlandse Plaatsnamen, Utrecht-Antwerpen, 1962.
- DE VRIES J. (1971). Nederlands Etymologisch Woordenboek, Leiden, 1971.
- DE VRIES J. (1991). Etymologisch Woordenboek, bew. F. de Tollenaere, uitg. Spectrum, 1991.
- DIETZ K. (1978). Rec. van JOHANSSON (1975), in: *Beitr. z. Namenf.* 13,1(1978), pp.42-47.
- DITTMAYER H. (1963). Rheinische Flurnamen, Bonn, 1963.
- EBELING R.A. (1984). Noordwestduits *-lage* in Noord- en Oostnederlandse familienamen, in: *Naamkunde* 16(1984), pp.105-114.
- EKWALL E. (1959). The concise Oxford Dictionary of English Place-Names, Oxford, 1959⁴, reprinted 1990.
- ERNOUT A. & MEILLET A. (1959). Dictionnaire Etymologique de la langue Latine, Paris, 1959.
- FLINN E.S. (1967). Leather, in: *HALSEY e.a. (eds.), Collier's Encyclopedia, XIV*, pp.412-416.
- FOLCUINUS = Gesta Abbatum Laubiensium, in: *Migne J.-P., Patrologiae cursus completus*, Turnhout, 1969, pp.546-582.
- FVW = FRANCK's Etymologisch Woordenboek der Nederlandsche Taal. Tweede druk door N. VAN WIJK, 's Gravenhage, 1912-29. Supplement door C.B. VAN HAERINGEN, *ibid.*, 1936.
- GELLING M. (1984). Place-Names in the Landscape, London, 1984.
- GRAFF (1836). Althochdeutscher Sprachschatz, I(1834)-VI(1842).
- GRIMM J. (1828). Deutsche Rechtsalterthümer, Göttingen, 1828.
- GRIMM J. (1844). Deutsche Mythologie, deel II, Göttingen, 1844.
- GRIMM J. & W. (1885). Deutsches Wörterbuch, I(1854)-31(1956), Leipzig, Bd.12, 1885.
- GUILBERT L. e.a. (red.), Grand Larousse de la langue française, Paris, deel IV, 1975.
- GYSELING M. (1945). Heroaldolugo, in: *Med.Vla.Top.Ver.*, 21(1945), pp.10-13.
- GYSELING (1950) = GYSELING M. & KOCH A.C.F. (ed.), *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, Belg. Inter-Univ. Centr. v. Neerlandistiek, 1950.
- GYSELING M. (1954a). Gent's vroegste geschiedenis in de spiegel van zijn plaatsnamen, Antwerpen-Brussel-Gent-Leuven, 1954.
- GYSELING M. (1954b). Enkele topografische termen in Nederlandse plaatsnamen, in: *Med.Nk.* XXX(1954), pp.99-107.
- GYSELING M. (1956). Overzicht van de toponymie van Waasland, in: *Med.Nk.* XXXII(1956), pp.91-100.
- GYSELING M. (1959). De oudste toponymie van de Kempen, in: *Brab.Heem* 11(1959), pp.102-108 (ook: *Kultuurhist.Verken.*, 1960).
- GYSELING M. (1960). De oudste toponymie van de Kempen, in: *Kultuurhist.Verken.* 1(1960), pp.19-27 (ook: *Brab.Heem* 1959).
- GYSELING M. (1983). Inleiding tot de oude toponymie van West-Vlaanderen, in: *De Leiegouw XXV*(1983), pp.39-58.
- GYSELING M. (1984). De naam Kallo, in: *Land v.Beveren* 27(1984), pp.139-141.
- GYSELING M. (1985). De naam Lochristi, in: *Heemk. Nieuws* 13(1985), nr.34, pp.3-6.
- HEEROMA K. (1968). De namen met *-lage* in Westerwolde, in: *Driemaandelijkse Bladen* 20(1968), pp.138-146.
- HELSEN J. (1955). Toponymica in Kempische grensafbakening, in: *Med.Nk.* XXXI(1955), pp.16-54.
- HESSMANN P. (1972). Die Flurnamen des nördlichen und östlichen Kreises Rotenburg (Wümme), Rotenburger Schriften, Sonderband 16; Name und Wort, Band 4, Rotenburg, 1972.
- HOEFFT J.H. (1816). Taalkundige Bijdragen tot de Naams-uitgangen van eenige, meest Nederlandsche, Plaatsen, Breda, 1816.

- HOGG R.M. (1992). *A Grammar of Old English, vol.1: Phonology*, Oxford UK & Cambridge USA, 1992.
- HUBSCHMIED J.U. (1938). Sprachliche Zeugen für das späte Aussterben des Gallischen, in: *Vox Romanica, Annales Helvetici explorandis linguis Romanicis destinati*, Zürich und Leipzig, III(1938), pp.48-155.
- JELLINGHAUS H. (1896). *Die Westfälischen Ortsnamen nach ihren Grundwörtern*, Kiel & Leipzig, 1896.
- JOHANSSON C. (1975). *Old English Place-Names and Field-Names containing læah*, Stockholm, 1975 (Acta Universitatis Stockholmiensis, 32).
- JUNIUS A. (1597). *Nomenclator octilinguis omnium rerum propria nomina continens, ab Adriano Junio, 1597 (ed.1619)*.
- KASTELEIJN P.J. (1789). *De Leerlooijer, Leertouwer, Wit- en Zeemlooijer; of Verhandeling over de Bereidingen der Dierlijke Huiden tot allerhande zoorten van Leeren, Uit een oorspronkelijk Nederduitsch Handschrift, en de beste Werken der Uitlanderen zaamgesteld door P.J.Kasteleijn*, Amsterdam, 1789.
- KILIAAN = *Etymologicum Teutonicae Linguae* (1599), facsim. uitg. Familia et Patria, 1974, Handzame, 1974.
- KLEIN E. (1967). *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*, 2 vols., Amsterdam-London-N.York, 1967.
- KLUGE F. (1989). *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, 22. bearbeitet von Elmar Seebold, Berlin - New York, 1989.
- KREGLINGER A. (1847). Mémoire historique et étymologique sur les noms de communes de la province d'Anvers, in: *Bulletin de la Commission Centrale de Statistique* III(1847), pp.209-303, Bruxelles, 1847.
- KÜNZEL R.E. (1988) = Künzel R.E., Blok D.P., Verhoeff J.M., *Lexicon van nederlandse toponiemen tot 1200 (Public. v.h. P.J.Meertens-Institut. v. Dialect., Volksk. & Naamk. v.d. Kon. Ndl. Ak. v. Wet., deel 8)*, Amsterdam, 1988.
- LASCH A. (1974). *Mittelniederdeutsche Grammatik*, Tübingen, 1974.
- LAUR W. (1992). *Historisches Ortsnamenlexikon von Schleswig-Holstein, 2., völlig veränderte und erweiterte Auflage*, Neumünster, 1992.
- LEITHÄUSER J. (1901). *Bergische Ortsnamen*, Eberfeld, 1901.
- LEXER M. (1974). *Mittelhochdeutsches Handwörterbuch (orig. Leipzig 1873-76)*, Stuttgart, deel 1, 1974.
- LINDEMANS J. (1924). *Kleine Leidraad bij de Studie der Plaatsnamen (Verhandelingen v.d. algemeene kathol. Vla. Hoogeschooluitbreiding, 21 jrg. nr.5)*, 1924.
- LINDEMANS J. (1951). *Brabantsche Plaatsnamen*, Bellingen, *Top.II, 11* (later: Toponymie van Bellingen, in: *Eigen Schoon en Brab. XXXIV*, 1951, pp.96-115).
- LINDEMANS J. (1952). *Brabantsche Plaatsnamen*, Borchtlombeek, *Top.II, 13* (later: Toponymie van Borchtlombeek, in: *Eigen Schoon en Brab. XXXV*(1952), pp.353-377).
- LINDSAY W.M. (ed.) (1911). *Isidori Hispalensis Episcopi Etymologiarum sive originum, Libri XX*, Oxonii, 1911, 2 vols.
- MANSION J. (1924). *Oud-Gentsche naamkunde. Bijdrage tot de kennis van het Oud-Nederlandsch (1e deel ook in Leuv.Bijdr. XIII, 1, 149), 's-Gravenhage*, 1924.
- MANSION J. (1935). *De voornaamste bestanddeelen der Vlaamsche Plaatsnamen*, NGF Stud. III, Brussel, 1935.
- MEILLET A. (1937). *Introduction à l'Étude Comparative des Langues Indo-Européennes*, Alabama, 1964.
- MICHELIS P. (1957). *Bijdrage tot de studie van de Laar- en Lo-namen in Oost- en West-Vlaanderen*, onuitg. lic.verh., Leuven, 1957.
- MOERMAN H.J. (1930). *Oostnederlandsche plaatsnamen*, in: *Nom. Geogr. Neerl.* VII(1930), pp.1-49.
- MOERMAN H.J. (1956). *Nederlandse Plaatsnamen, een overzicht door H.J. Moerman (ook NGF Stud.VII, 1956)*, Leiden, 1956.
- MULLER (1969) = MULLER F. & THIEL J.H., *Beknopt Grieks-Nederlands Woordenboek*, Groningen, 1969⁽¹¹⁾.
- MULLER (1970) = Muller F. & Renkema E.H., *Beknopt Latijns-Nederlands Woordenboek*, Groningen, 1970⁽¹²⁾.
- MÜLLER J. (1941). *Rheinisches Wörterbuch, V*, Bonn, 1941.
- MW = E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlandsch Woordenboek, I-XI (1885-1941)*, 's-Gravenhage, deel IV, 1899. MW XI : zie Beekman A.A. 1941
- NAARDING J. (1955). *Veld-namen in Drente*, in: *Med.Naamk.*, 1955, pp.90-104.
- NAUMANN H. (1972). *Die Bäuerliche Deutsche Mikrotoponymie der Meissnischen Sprachlandschaft*, Berlin, 1972.
- NEUBURGER A. (1919). *Die Technik des Altertums*, Leipzig, 1919.
- NGN (1885). NN., Loo, in: *Nom.Geogr.Neerl.* I(1885), pp.155-160.
- NOREEN A. (1892). *Altisländische und Altnorwegische Grammatik*, Halle, 1892.
- OED = *The Oxford English Dictionary*.
- ONIONS C.T. (1977). *The Shorter Oxford English Dictionary*, Oxford, 1977.
- OUDEMANS A.C. (1873). *Bijdrage tot een middel- en oudnederlandsch woordenboek, I(1870)-VII(1880)*, deel IV(1873), Arnhem, 1873.
- PAPEBROCHUS D. (ca.1698). *Annales Antverpiensis, Antverpiae, ca.1698*, uitg. I(1845)-V(1848).
- PLANTIÏN C. (1573). *Thesaurus Theutonicae Linguae (Antwerpen, 1573)*, facs.uitg. F.Claes, 's-Gravenhage, 1972.
- POKORNY J., *Indogermanisches Etymologisches Wörterbuch, I(1959)-II(1969)*, Bern, 1959.
- POTTMAYER H. (1908). *Eenige nasporingen over de plaatsnamen der provincie Antwerpen, III. Het Grondwoord -LO*, in: *Bijdr.Gesch.* 7(1908), pp.5-22, 165-180.
- Random = Flexner S.B. e.a., *The Random House Dictionary of the English Language*, New York, 1987.
- ROQUEFORT J.B.B. (1808). *Glossaire de la Langue Romane*, Paris, I(1808)-III(1820).

- SCHADE O. (1872). *Altdeutsches Wörterbuch*, Halle a.S., 1872-1882, deel 1.
- SCHAMBACH G. (1858). *Wörterbuch der niederdeutschen Mundart (...) oder Göttingisch - Grubenhagen'sches Idiotikon*, Hannover, 1858.
- SCHILLER K. & LÜBBEN A. (1876). *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, Bremen, II(1876).
- SCHILTERUS J. (1728). *Thesaurus Antiquitatum Teutonicarum, ..., Tomus Tertius, ... Glossarium ad scriptores linguae francicae et alemannicae veteris ...*, Ulmae, 1728.
- SCHMELLER J.A. (1872). *Bayerisches Wörterbuch 4. Neudruck der van G. Karl Frommann bearb. 2.Ausgabe*, München 1972-77 (oorspr.1827-37), 2 dln., München, Wien, 1983.
- SCHÖNFELD M. (1955). *Nederlandse Waternamen, Bijdr. en Med. der Naamkunde-commissie v.d. Kon. Ndl. Ak. v. Wetens. te Amsterdam VI*, Amsterdam, 1955.
- SCHÖNFELD M. (1964) = VAN LOEY A., *Schönfeld's Historische Grammatica van het Nederlands*, Zutphen, 1964.
- SCHRIJNEN J. (1917). *Handleiding bij de studie der Vergelijkende Indogermaansche Taalwetenschap*, Leiden, 1917.
- SCHWARZ E. (1950). *Deutsche Namenforschung, II. Orts- und Flurnamen*, Göttingen, 1950.
- SERVILIUS J. (1546). *Dictionarium Triglotton, Antverpiae*, 1546.
- SERVILIUS M. = Maurus Servius Honoratus gramm. in *Vergilium commentarius, ad. Aen.*, in: Lud. Lucius, Pub. Vergilii Maronis Opera, quae quidem extant, omnia, cum (...) commentariis Tib. Donati & Servii Honorati (...), studio M.Ludovici Lucii, Basileae, 1613.
- SKEAT W.W. (1910). *An Etymological Dictionary of the English Language*, Oxford, 1910⁽⁴⁾.
- SMITH A.H. (1956). *English Place-Name elements, 1. Introduction, A-I, 2. J-Y*, Engl. Place-Name Society, voll.XXV, Cambridge, Deel 2, 1956.
- STALLAERT K. (1891). *Glossarium van verouderde rechtstermen, kunstwoorden en andere uitdrukkingen, I(1890), II(1891), III(1977) (voortgezet en bewerkt door F.Debrabandere)*, Leiden, deel II, 1891.
- STARCK T. (1990). *Althochdeutsches Glossenwörterbuch*, bearbeitet von J.C. WELLS, Heidelberg, 1990.
- STEWART G.R. (1962). *Leah, Woods, and Deforestation as an Influence on Place-Names*, in: *Names X*(1962), pp.11-20.
- TAVERNIER-VEREecken C. (1968). *Gentse Naamkunde van ca.1000 tot 1253. Een bijdrage tot de kennis van het oudste Middelnederlands*, 1968.
- TOBLER-LOMMATZSCH (1974). *Altfranzösisches Wörterbuch, I(1925)-X(1974)*, Wiesbaden.
- TRIER J. (1952). *Holz. Etymologien aus dem Niederwald*, Münster/Köln, 1952.
- TRÜBNER = Trübners *Deutsches Wörterbuch, I(1939)-VIII(1957)*, deel IV(1943).
- TW = GYSSELING M., *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (vóór 1226)*, 1960.
- VAN BREE C. (1976). *Leerboek van de Historische Grammatica van het Nederlands*.
- VAN DEN BERG L.P.H.C. (1847). *Over den oorsprong en de beteekenis der plaatsnamen in Gelderland*, in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde*, Arnhem, V(1847), pp.233-275.
- VAN DEN BERGH L.P.H.C. (1852). *Handboek der Middel-Nederlandsche Geographie*, Leiden, 1852.
- VAN LOON J. (1986). *Historische Fonologie van het Nederlands*, Leuven, 1986.
- VANNÉRUS J. (1944). *Tessengerloo et la Taxandrie*, in: *Feestbundel Van de Wijer I*(1944), pp.395-438.
- VAN OSTA W. (1989). *De terreinwoorden Aard, Ort en Egert*, in: *Naamk.* 21 (1989), pp.100-135.
- VAN OSTA W. (1995). *Toponymie van Brasschaat*, Gent, 1995.
- VERSTEGEN V. (1944). *Toponiemen te Mechelen a/d Maas en plaatselijk dialect*, in: *Feestb. Van de Wijer*, deel I(1944), pp.439-445.
- VON WARTBURG W. (1950). *Französisches Etymologisches Wörterbuch, I(1948)-XXI(1965)*, Tübingen(Basel), deel V, 1950.
- WAGNER K. (1967). *-(l)ingen und -lage in Nordwestdeutschland*, in: *Echte und unechte Ortsnamen* (Akademie der Wissenschaften und der Literatur. Abhandlungen der Geistes- und Sozialwissenschaftlichen Klasse, 1967, nr.3), Mainz, 1967, pp.161-167 (59-65).
- WATERER J.W. (1956). *Leather*, in: *SINGER CH. e.a. (eds.), A History of Technology*, Oxford, 1954-58, vol. II(1956): *The Mediterranean Civilizations and the Middle Ages*, pp.147-187.
- WNT, *Woordenboek der Nederlandsche Taal, 's-Gravenhage-Leiden, 1882-*, deel VIII, 1907.
- WEIGAND F. (1910). *Deutsches Wörterbuch*, deel II, 1910.
- WEIJNEN A. (1949). *Loo*, in: *Nom.Geog.Neerl.* XIII(1949), pp.71-78.
- WENDELINUS G. (1649). *Leges Salicae illustratae: illarum natale solum demonstratum: cum glossario Salico vocum Aduaticarum auctore Gottefrido Wendelino*, Antverpiae, 1649.
- WILLEMS J.F. (1845). *Mémoire sur les noms des communes de la province de la Flandre Orientale*, in: *Bull. d.l. Comm. Centrale de Statistique*, II, pp.287-332, Bruxelles, 1845.

Kanttekening (2006)

Op bovenstaand artikel uit 1994 kwam in 2002 (!) een reactie van dr. A. Quak. Kennelijk een wat trage lezer. Helaas ook niet bepaald een aandachtige lezer en dat is erger. Want als gevolg daarvan herinnert hij zich mijn uitspraken of standpunten blijkbaar niet altijd accuraat, zodat ze soms onnauwkeurig worden weergegeven of uit hun verband gerukt. In 2002 heb ik al zeer

beknopt gereageerd op zijn artikeltje. Ik heb me toen voorgenomen om niet verder op de kwestie in te gaan en alles over te laten aan het oordeel van de verstandige lezer. Bij nader inzien lijkt het echter toch nuttig om even een paar puntjes onder de aandacht te brengen. Een paar puntjes maar, want anders dreigt deze kanttekening langer te worden dan de oorspronkelijke bijdrage.

1. De auteur schrijft dat ik “naar eigen zeggen met glossen niet veel kan beginnen”. De aandachtige lezer zal het met me eens zijn dat deze (opzettelijk?) suggestieve formulering absoluut niet de werkelijkheid weergeeft (zie bijv. 1.1.3.2.). Quak voegt eraan toe dat wie uitgaat van het verouderde werk van Graff inderdaad de kans loopt “tot verkeerde conclusies” te komen. De aandachtige lezer zal het weer met me eens zijn dat ook deze suggestieve opmerking mijn tekst onrecht aandoet. Ik ga helemaal niet uit van Graff. Ik vermeld dat anderen (d.w.z. diegenen die in publicaties het glossenargument hebben gebruikt) zich baseren op de glossen van Graff en ik geef daar enkele bedenkingen bij. Met zijn opmerking over de “verouderde” Graff verleent Quak mij thans, o ironie, ongewild enige steun bij mijn voorzichtigheid.

Nu is deze hele kwestie natuurlijk van ondergeschikt belang, maar ze is wel typisch voor de selectieve of onaandachtige manier waarop Quak mijn tekst gelezen heeft. Zo beweert hij bijvoorbeeld ook dat volgens mij de betekenis van *lo* ‘bos’ “uitsluitend” blijkt uit de etymologie, terwijl ik het heb over een “samenspel van argumenten”.

En is het ook aan zijn gebrekkige leesvaardigheid te wijten of gaat hij met opzet voorbij aan het feit dat ik niet schreef “dat uit Germ. *lahwa zowel *laha als lawa konden ontstaan” maar: “kon (zowel uit *lahwa als *lagwa) *lawa ontstaan” (en dat ik mij daarvoor niet alleen op Braune baseer, zoals hij stelt)? De vorm *laha komt zelfs in heel mijn tekst niet voor!

Leest hij echt zo slecht of gaat hij opzettelijk voorbij aan het feit dat de door hem gewraakte afwisseling in het paradigma van *lauhaz geen theoretische reconstructie is van mijzelf maar dat ze afkomstig is van Gysseling (nt.88), dat ik mij daartegen afzet en zeer expliciet stel dat gelijkschakeling is opgetreden, misschien al in het prédocumentaire, Ogm. stadium? Dat mijn tekst ook voetnoten bevat, is Quak blijkbaar eveneens ontgaan.

Maar mijn verhaal dreigt, zoals dat van Multatuli, eentonig te worden. En overigens had ik mezelf voorgenomen om niet meer op de kwestie terug te komen.

2. Toch moet er mij nog iets van het hart. Zoals liefde, althans volgens het bekende gezegde, blind maakt, zo vrees ik dat de onvoorwaardelijke glossenliefde in Quak een soort wetenschappelijk glaucoom heeft veroorzaakt. Men krijgt de indruk dat hij redeneert volgens het adagium “wat niet vroeg geglost is, kan niet oud zijn”. Zo heeft volgens hem *lo* pas de betekenis ‘moeras’ ontwikkeld in de 14de eeuw, want die betekenis is niet eerder als glos te vinden. In mijn reactie op Quak heb ik al aangestipt dat men volgens zijn opvatting zal moeten concluderen dat namen zoals *Otterlo*, *Fischeln*, *Fishley*, *Beverlo*, *Bewerley*, respectievelijk geattesteerd in de 9de, 10de, 11de, 12de en 11de eeuw dus ‘otterbos, visbos etc.’ betekenen; ik verkies de geestelijke vermogens van onze voorouders-naamgevers hoger aan te slaan.

Quak gelooft duidelijk meer in de lexicaal-semantic-documentaire waarde van glossen dan van plaatsnamen, hoewel deze laatste vaak veel eeuwen ouder zijn en niet zelden oude, sindsdien verdwenen elementen c.q. betekenissen bevatten. In mijn bovenstaande bijdrage heb ik al gewezen op enkele eventuele beperkingen van glossen als historisch-taalkundige bron. Ik wil daar nog enkele bedenkingen aan toevoegen.

2a. Dat *lôh* alleen voorkomt als oude glos voor *lucus* ‘bos’ en niet als oude glos voor een Latijns woord voor ‘moeras, poel etc.’ impliceert absoluut niet dat er dus geen *lo* ‘moeras, poel etc.’ bestond in bijv. ohd. Net zoals er duizenden Middelnederlandse (laat staan Oudnederlandse) woorden niet tot ons gekomen zijn, zo zijn er duizenden woorden die niet als glos voorkomen. Daarvoor kunnen diverse verklaringen worden gegeven. Ik som er lukraak een paar op. Het kan bijv. gaan om een woord dat gewoonweg niet voorkomt in de overgebleven Lat. handschriften. Het kan gaan om een woord waarbij geen behoefte tot glosseren bestond. Het kan gaan om een Lat. woord waarvoor meerdere Germ. (quasi-)synoniemen beschikbaar waren en waarbij de glossator het woord gebruikte dat eerst bij hem opkwam of dat wel vaker als glos werd gebruikt voor de term in kwestie. Zo wordt *silva* geglost door *walt*, maar ook zeer vaak door ohd. *holz*, *holt*, Lat. *nemus* door *forst*, maar

ook door *holz, holt* (Starck 283), Lat. *palus* werd geglost door *lahha* of *pfuol* (Starck 358, 464), Lat. *lacus* ook door *pfuzzi, puzzi* (Starck 464). Het *Summarium Heinrici* (11de eeuw), tussen haakjes, biedt een “etymologie” voor vier bekende Lat. woorden voor ‘bos’ (*silva, nemus, lucus, saltus*) en vermeldt de Germaanse tegenhangers. Het woord *holz, holt* komt daarbij niet voor. Betekent dit dat *holt* toen niet bestond? Helemaal niet. Vier Germ. woorden volstonden voor de schrijver (*walt, forst, loch, dobel*). Voor *silva* koos hij *walt* maar hij had net zo goed *holt* kunnen kiezen.

b. Waarom bijv. *palus* (afgezien van een voorbeeld uit de 14de eeuw) niet door *lo* werd geglost? Omdat andere woorden beschikbaar waren, omdat *lo* met die bet. niet gangbaar was in de streek of taal van de kopiïst, omdat *lo* een gespecialiseerde betekenis had (bijv. ‘looipoel’?) die niet in de Lat. teksten voorkomt, omdat men traditioneel (wegens de oppervlakkige klankovereenkomst?) *lo* reserveerde voor *lucus*, omdat....etc...etc...? Het hoeft in ieder geval absoluut niet te impliceren dat *lo* pas laat ‘palus’ ging betekenen.

Maar genoeg daarover, want ik ging eigenlijk niet meer op de kwestie terugkomen.

Wel zou het me interesseren te vernemen welke verklaring Quak geeft voor de duidelijk met *lo*-namen verwante (en er zelfs mee alternerende) namen op *-lage* (vgl. bijv. Bentlage, Bentelo, Bentley), of de vroeg geattesteerde Engelse namen en ook zou ik

Maar ik ging niet meer op de kwestie terugkomen.

Nog één ding: ook mijn visie op *lo* zal wel weer niet het Etymologisch Woordenboek halen. Het zij zo. Indien mijn visie juist is, dan zal dat vroeg of laat (binnen honderd jaar of zo) wel blijken en dat is het voornaamste. *Veritas premitur non opprimitur.*